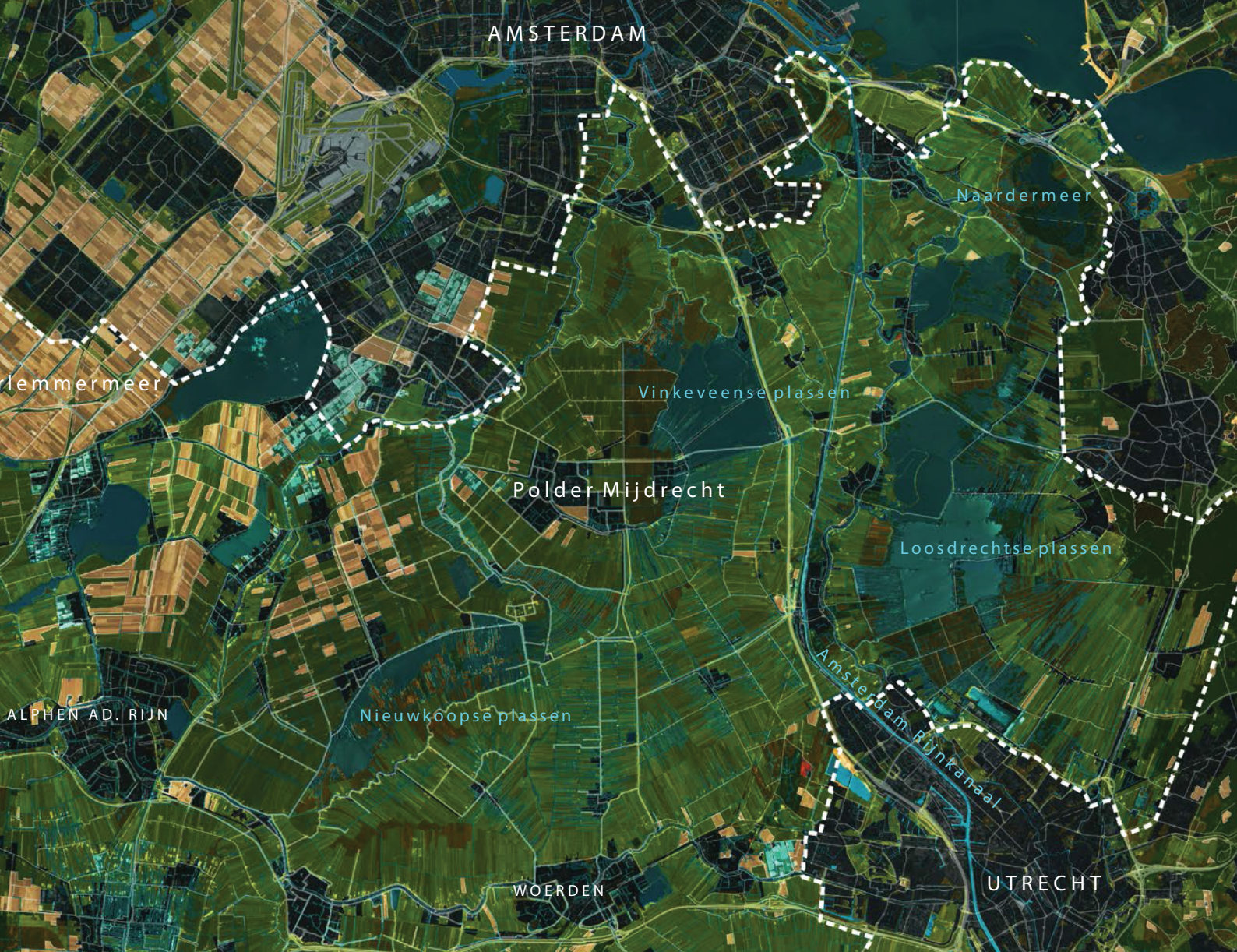
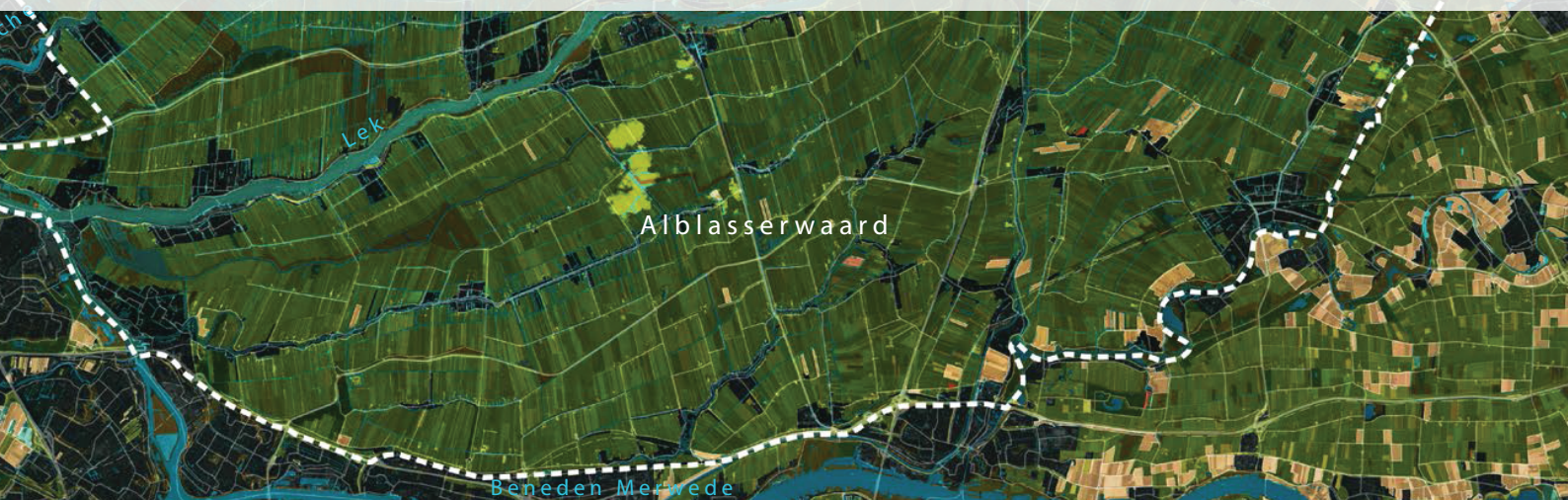

Perspectief voor de landbouw in het Groene Hart

Ruimtelijke analyse

12 december 2025

ORG-ID

ORGANISATIE & BELEIDSONTWIKKELING

FABRICations.

1. Waarom perspectief voor landbouw in het Groene Hart?

Achtergrond: de uitdagingen in het Groene Hart

- Het Groene Hart in perspectief
- Verbinden historie en toekomst / Naar een gedifferentieerd palet aan bedrijfsmodellen

2. Wat gebeurt er al?

Huidige initiatieven en actoren

- Kennis- en adviesorganisaties
- Financiële ondersteuning
- Samenwerkingsverbanden
- Agrarische collectieven
- Voorbeelden van duurzame bedrijfsvoering

3. Welke verdienmodellen bieden perspectief?

Verdienmodellen voor de Landbouw

- Optimaliseren binnen huidig bedrijfsmodel
- Aanvullende inkomstenbronnen
- Hoogwaardig productiemodel
- Geheel nieuwe bedrijfstypen en keten

4. Perspectief voor de landbouw

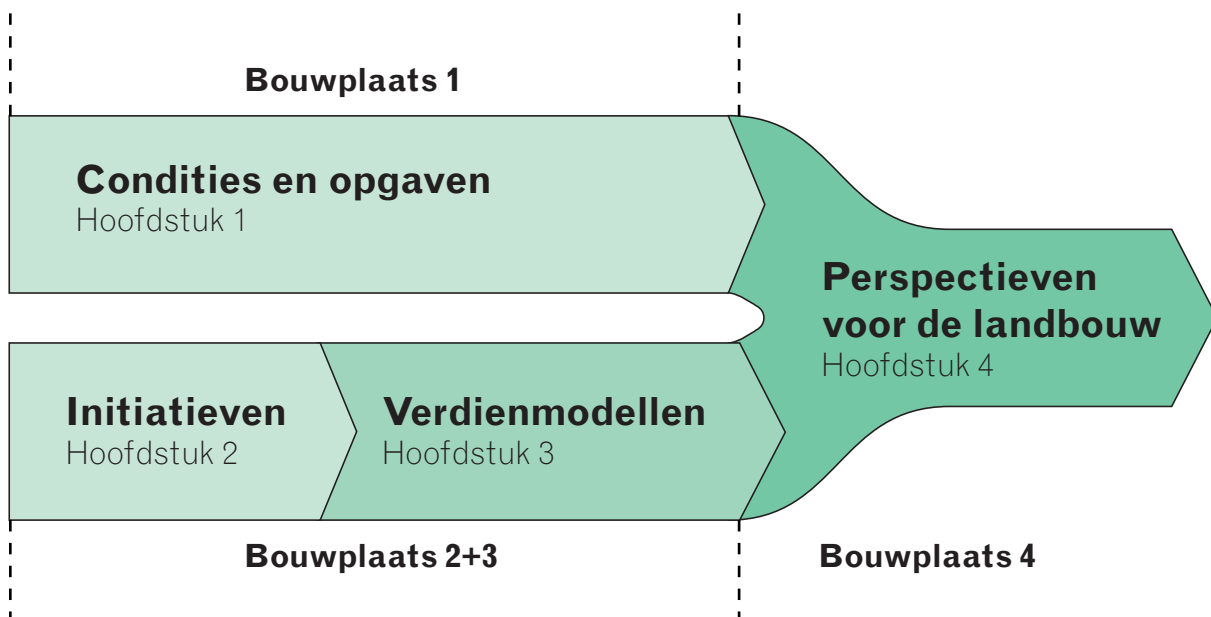
Stapeling van opgaven en mogelijk instrumentarium combineren met verdienmodellen

- Stedelijk uitloopgebied met goede omstandigheden voor toekomstbestendige landbouw
- Bodemdalinggevoelig buitengebied
- Bodemdalinggevoelig stedelijk uitloopgebied
- Gebieden met stapeling van opgaven, nabij kwetsbare natuur

Inleiding

Dit rapport is een bijlage bij de white paper 'Perspectief voor de Landbouw 1.1 - Groene Hart 2050' die is opgemaakt in het kader van de bouwplaats Toekomstbestendige landbouw in het Groene Hart.

Er zijn parallel twee sporen verkend. Hoofdstuk 1 gaat over het spoor condities en opgaven: wat komt er op het Groene Hart af, en tot welke ruimtelijke krachtenvelden leidt dit? Zo ontstaat een beeld met welke kansen en opgaven ondernemers op een bepaalde locatie te maken krijgen. Hoofdstuk 2 en 3 leggen juist de nadruk op de onderneming zelf: hoe kan deze mee met de veranderende condities, welke bedrijfsmodellen zijn denkbaar? We kijken daarbij naar bestaande initiatieven (hoofdstuk 2) en toekomstige verdienmodellen (hoofdstuk 3). In hoofdstuk 4 worden deze modellen gekoppeld aan ruimtelijke condities uit hoofdstuk 1, waardoor een toekomstbeeld voor agrarisch ondernemen in het Groene Hart ontstaat. Dit koppelen we aan mogelijke maatregelen en instrumentarium dat de veehouderij ondersteunt in de balans tussen behoud en transitie.

De bouwplaats als samenwerkingsruimte

Voor dit traject is gewerkt met vier opeenvolgende bouwplaatsen. De bouwplaats is een werkbijeenkomst die is ingericht als vrije denk- en werkruimte, waar in openheid is gesproken over het perspectief van de landbouw in het Groene Hart vanuit diverse invalshoeken. Het idee van de bouwplaats was om samen tot ideeën te komen die de huidige opgaven en de toekomstige doelen bij elkaar brengen.

Iedere bouwplaats behandelt een specifiek thema, waarin ideeën zijn uitgewisseld tussen een groep van kennishouders en belanghebbenden, waaronder adviseurs, ambtenaren en vertegenwoordigers van de sector.

De vier bouwplaatsen zijn zo ingericht dat voortgebouwd kon worden op de kennis en inzichten van eerdere bijeenkomsten. De centrale vraag die in alle bijeenkomsten leidend was, luidt:

Wat is het perspectief voor de landbouw in het veenweidegebied gezien de maatschappelijke opgaven die er spelen?

Dit document bundelt de inhoudelijke inzichten die uit de bouwplaatsen voort zijn gekomen. Deelnemers aan de bouwplaatsen leverden daarmee een directe bijdrage aan dit gezamenlijke gesprek en document.

Bouwplaats 1: aanjagers voor verandering

In deze bouwplaats lag de focus op het verkrijgen van inzicht in de samenhang van verschillende opgaven geldend voor twee typen veengebieden. Door gezamenlijk te verkennen welke factoren beweging veroorzaken en hoe deze elkaar beïnvloeden, ontstond een beter beeld van de oorzaak en gevolg van bepaalde aanjagers van veranderingen binnen het gebied. De deelnemers werkten met een methodische benadering ('treintjesdenken') om relaties en volgordes zichtbaar te maken. Zo bood deze bouwplaats een eerste stap in het herkennen van patronen en het ontwikkelen van een gedeeld begrip van de opgaven.

Bouwplaats 2: inspirerende voorbeelden

In deze bouwplaats draaide het om de voorwaarden waaronder agrarisch ondernemerschap kan floreren. Deelnemers verkenden welke factoren bepalend zijn voor toekomstbestendige verdienmodellen in het landelijk gebied. Daarbij kwam naar voren dat ideeën en potentie volop aanwezig zijn, maar dat helder beleid, planologische zekerheid en ruimte voor maatwerk essentieel zijn om initiatieven daadwerkelijk van de grond te krijgen.

Tijdens panelgesprekken en werksessies werd vanuit verschillende perspectieven gereflecteerd op de samenhang tussen beleid, ondernemerschap en landschap. Deelnemers benadrukten het belang van continuïteit, flexibiliteit en samenwerking tussen overheid, ondernemers en maatschappelijke partners. Zo werd zichtbaar hoe het scheppen van duidelijke randvoorwaarden kan bijdragen aan innovatie en aan het versterken van lokale kracht binnen het gebied.

Bouwplaats 3: doelbereik en haalbaarheid

In deze bouwplaats stond haalbaarheid van (nieuwe) verdienmodellen centraal. De deelnemers verkenden welke verdienmodellen kansrijk zijn en onder welke condities deze tot bloei kunnen komen. Daarbij kwamen nieuwe thema's naar voren om waarde toe te kennen aan het landschap en potentiële vernieuwingen in de bedrijfsvoering.

In de gesprekken werd benadrukt dat boeren bereid zijn mee te doen, mits er duidelijkheid, vertrouwen en reële vergoedingen zijn. Eenvoud in regelingen en een goed georganiseerde uitvoeringsstructuur bleken cruciaal voor draagvlak. Zo bood deze bouwplaats een verdiepend beeld van de randvoorwaarden waaronder duurzame verdienmodellen kunnen bijdragen aan zowel economische vitaliteit als landschappelijke kwaliteit.

Bouwplaats 4: perspectief voor de landbouw

Deze bouwplaats vindt plaats na oplevering van deze rapportage en bespreekt de uitkomsten. We richten ons op de opschaalbaarheid van de opgedane inzichten, en de koppeling met lopende processen van het Rijk: het verbinden van ruimtelijke arrangementen aan handelingsperspectieven.

Wat bedoelen we met:

Verdienmodel - Activiteit waarbij je de waardedragers van je land inzet op verschillende manieren om tot baten te komen, maatschappelijk en/of financieel.

Bedrijfsmodel - Combinatie van verdienmodellen en subsidies die gezamenlijk een (rendabel) bedrijf vormen.

Relatie met lopende trajecten

Dit traject sluit aan op een reeks bestaande, belangrijke initiatieven die gericht zijn op de verduurzaming van het Groene Hart. Zo is er reeds beleid ontwikkeld binnen het NOVEX-ontwikkelperspectief en de Realisatieagenda 2024–2026. Vanuit deze trajecten is de behoefte ontstaan om, gezien de stapeling van opgaven, concreet perspectief te bieden aan boeren.

Daarnaast werken diverse organisaties – zoals PPP-Agro, het Veenweiden Innovatiecentrum en Klimaatslim Boeren op Veen – vanuit lokale omstandigheden aan het ontwikkelen van toekomstperspectieven voor agrariërs en het ondersteunen van de transitie. Dit onderzoek is erop gericht om kennis, praktijkonderzoek en beleid met elkaar te verbinden en zo perspectief te bieden in zowel mogelijke ondernemingsrichtingen als in passende beleidsinstrumenten.

1. Waarom perspectief voor landbouw in het Groene Hart?

Achtergrond: de uitdagingen in het Groene Hart

De landbouw in het Groene Hart staat onder druk. De veenbodem klinkt in, klimaatverandering versterkt dit effect. De uitstoot van CO₂-equivalenten draagt bij aan het broeikaseffect, terwijl stikstof de biodiversiteit verkleint en nutriënten de waterkwaliteit aantasten.

In dit hoofdstuk verkennen we de stand van het Groene Hart in nationaal perspectief en brengen we per thema - bodemdaling, landbouwtransitie, natuur en biodiversiteit, en verstedelijking en recreatie - in kaart waar verschillende opgaven samenkomen. De stapeling van deze thema's resulteert in een '*krachtenveld*': gebieden waar meerdere opgaven elkaar versterken of juist minder aanwezig zijn. Dit inzicht helpt om prioriteiten scherper te stellen en passende perspectieven te ontwikkelen voor de verdere ontwikkeling van het Groene Hart.

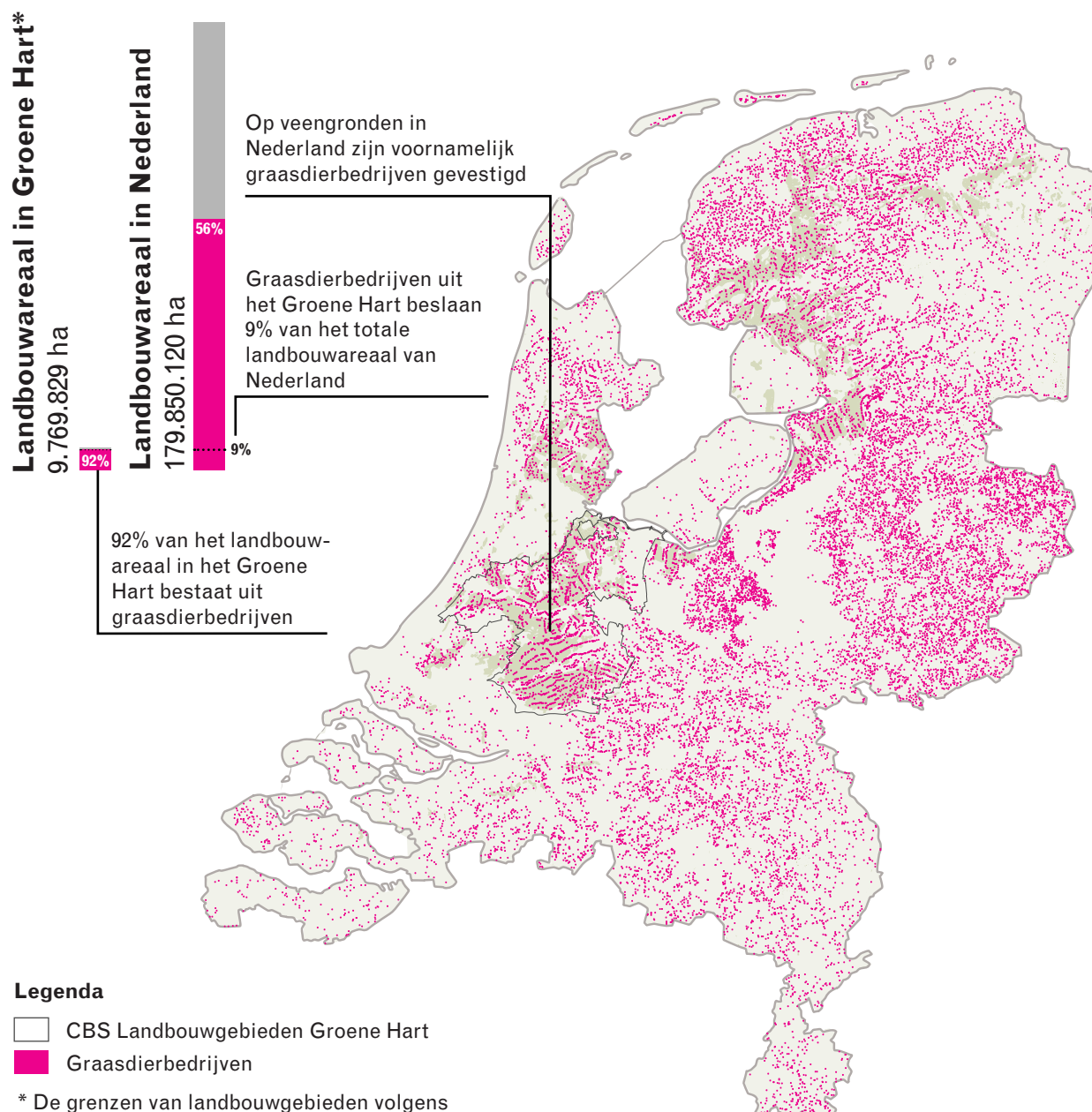

Foto: Het Groene Hart (groenehart.nl)

1.1. Het Groene Hart in perspectief

In het Groene Hart...

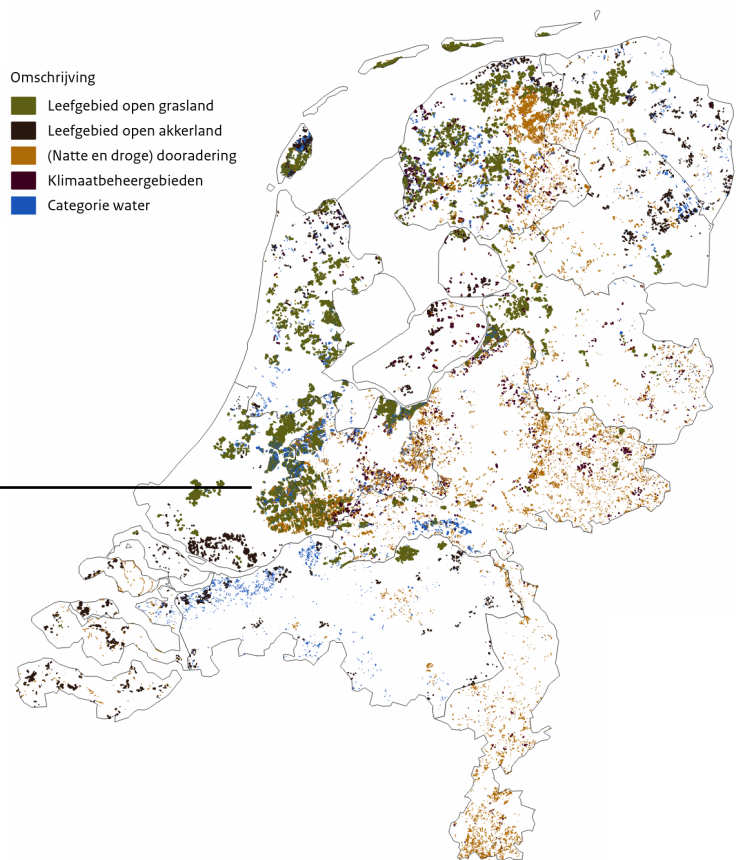
- liggen voor het overgrote deel graasdierbedrijven (extensieve (melk)veehouderij). Het Groene Hart beslaat ca 9% van het nationale areaal graasdierbedrijven
- zijn boeren zeer actief in agrarisch natuurbeheer, met een nadruk op open grasland, natte dooradering en water
- ligt er de opgave om 1 megaton CO₂-equivalenten uitstoot te verminderen, wat onder meer moet worden bereikt door peilopzet.
- is steeds meer rivierwater nodig om dit te kunnen realiseren en tegelijkertijd zoet te blijven. Water dat er niet altijd is.
- is het landschap omgeven en doorweven met waardevolle maar kwetsbare natuurgebieden.
- komen straks bijna een miljoen nieuwe bewoners in de omgeving wonen, die in het Groene Hart willen recreëren en consumeren.

* De grenzen van landbouwgebieden volgens de CBS indeling komen niet volledig overeen met de in dit onderzoek gehanteerde grens van het Groene Hart

Agrarisch Landschaps- en Natuurbeheer

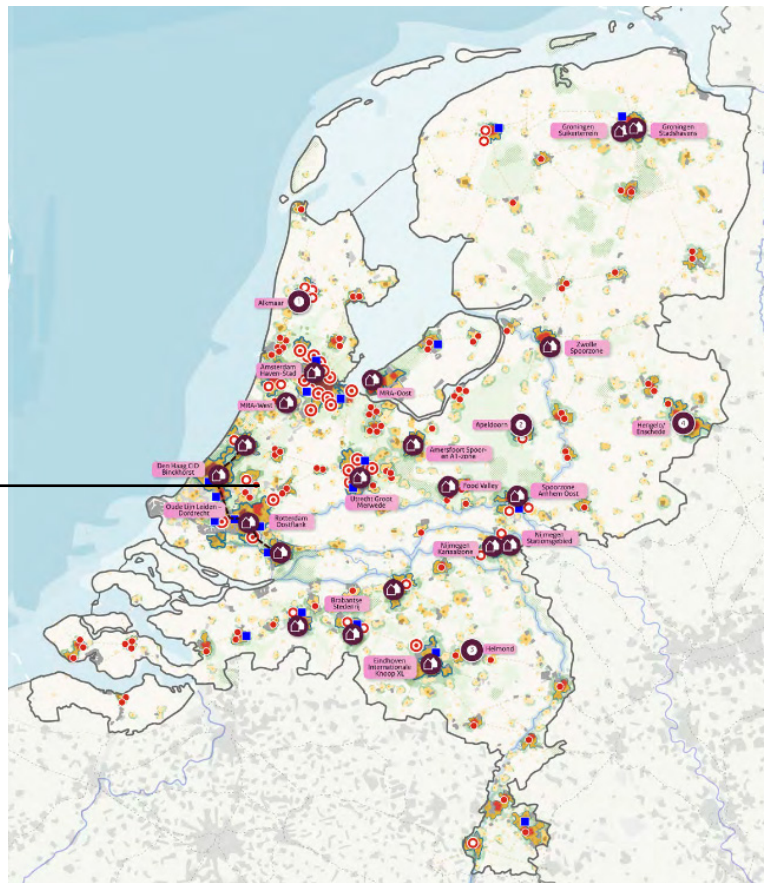
Het Groene Hart kent een
extensieve vorm van landbouw
met relatief veel ruimte voor ANLb
(CLO, 2024)

Bron: RVO

Verstedelijkingslocaties

Rond het Groene Hart
liggen acht grootschalige
verstedelijkingsgebieden, en een
heel aantal kleinere (Ontwerp Nota
Ruimte, 2025)

1.2. Bodemdaling in het Groene Hart

Het Groene Hart kent een grote variatie aan landschapstypen. Elk van deze landschappen heeft een eigen set aan uitdagingen. De problematiek rond bodemdaling is het grootst op de dikste veengronden. Bij lage waterstanden klinkt de grond daar in en treedt er veenafbraak op. Bij te hoge waterstanden neemt de kans op uitstoot van lachgas en methaan toe. Veengronden zijn ook kwetsbaar voor compactie en verschilzetting met schade aan infrastructuur en gebouwen tot gevolg (Veenweide Innovatiecentrum, 2024). Nabij droogmakerijen zijn de uitdagingen groter, omdat hier ook wegzijging vanuit de veengebieden plaatsvindt. Ook liggen er opgaven rond natte natuur, waar juist een hoger waterpeil gehandhaafd wordt dan in de veenweidegebieden.

Een groot deel van de bodem van het Groene Hart bestaat uit veengrond, maar er zitten grote verschillen tussen de dikste pakketten waar een grote druk is op de landbouwactiviteiten, en gebieden waar met relatief beperkte adaptatiemaatregelen toekomst is voor bestaande activiteiten.

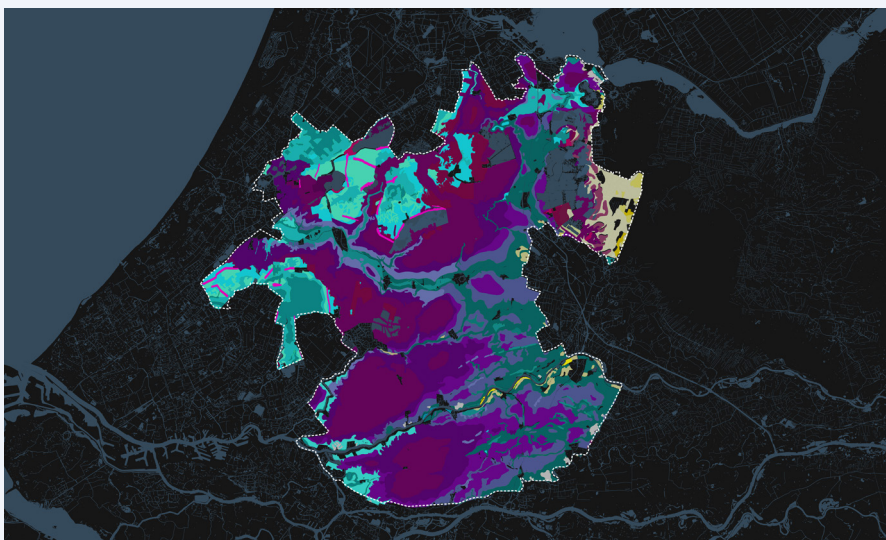
Effecten op melkveehouderijen

Bodemdaling zelf heeft beperkt effecten op de bedrijfsactiviteiten, maar het waterpeil kan niet langer meedalen en dat heeft grote impact.

- Verhoging van waterstanden leidt tot lagere grasopbrengsten. Een drooglegging van circa 50 centimeter levert een efficiënte grasopbrengst op. Bij een drooglegging van 40 centimeter of minder, die nodig is om veenafbraak te verminderen, neemt de opbrengst aanzienlijk af, wat een sterke impact heeft op het verdienvermogen van de boer. Ook is weidegang en bemaaiing lastiger.
- In de dikke veenpakketten is de problematiek groter en zullen de waterstanden eerder moeten worden verhoogd dan in de klei-op-veen pakketten en ondiepere veenpakketten.

In dit onderzoek gaat het niet over het precieze 'waar' van verschillende condities, maar het 'hoe' hier mee om te gaan. Daarom werken we met algemene condities en onderscheiden we een aantal verschillende deelgebieden:

- Dikke veenpakketten met forse bodemdaling
- Klei-op-veen pakketten en ondieper veen
- Rivierklei met linten en kernen
- Droogmakerijen
- Plassengebieden

Legenda

- Meren en plassen
- Rivieren
- Bebouwd gebied
- Grens Groene Hart

Veenlandschappen

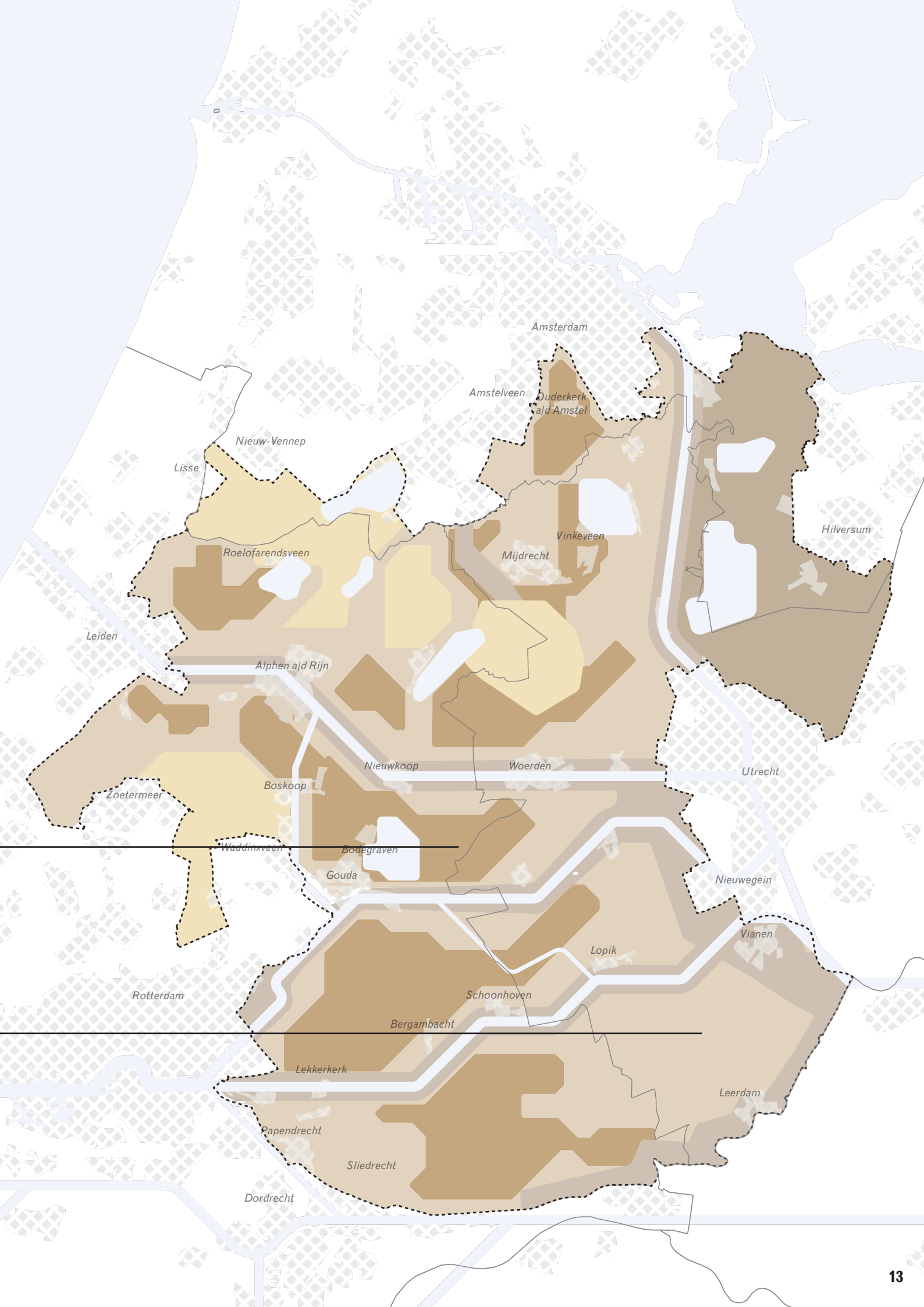
- Dikke veenpakketten met sterke bodemdaling
- Ondieper veen en klei-op-veen

Overige gebieden

- Rivierklei met linten en kernen
- Droogmakerijen
- Plassengebieden

In **dikke veenpakketten met forse bodemdalingsproblematiek** wordt al snel gedacht aan een drooglegging van 20 tot 40 cm. Peilverhoging leidt tevens tot een lastige opgave voor waterbeschikbaarheid in tijden van droogte en toename van wateroverlast in natte tijden.

In **ondieper veen en klei-op-veen** lagen is de bodemdalingsproblematiek iets behapbaarder. Hierdoor is er meer aanpassingstijd. Uiteindelijk is de verwachting dat het waterpeil hier ook moet stijgen tot 40 cm onder het maaiveld.

1.3. Transitieopgave van de landbouw

Er zijn externe factoren die effect hebben op de landbouw, en ook veranderingen in de sector zelf zorgen voor een transitieopgave. Externe factoren hebben vooral te maken met beperking van omgevingsimpact, zoals waterkwaliteit en stikstofdeposities in de omgeving. Interne factoren zijn vooral het gevolg van veranderingen in de waardenketens en markten. Denk aan de opkomst van bio-based bouwen en de ambitie om naar een meer plantaardig voedselsysteem te bewegen.

Afbouw derogatieregeling

Door de afbouw van de derogatieregeling betekent dat het mestoverschot (en uitstoot stikstof en fosfaat) verder moet worden teruggebracht en boeren minder mest op eigen land mogen uitrijden. De gevolgen hiervan zijn groot voor de bedrijfsvoering. Afvoer, extensivering en verwaarding van mest zijn (kostbare) manieren om deze opgave te mitigeren.

Beperken stikstofemissies

Er is nog geen politieke consensus over de aanpak van te hoge stikstofdeposities op kwetsbare natuur. Binnen zones van 250 meter rond deze gebieden is de impact van de uitstoot van stikstofverbindingen het grootst (Groenendijk & Kros, 2023) en in de PPLGs van Utrecht en Noord-Holland wordt een buffer van 500 meter aangehouden. Buiten de invloedzone geldt voorlopig een maximum van 170 kg stikstof uit dierlijke mest per hectare. Mogelijk komt er extra beleid om de stikstofneerslag in Natura 2000-gebieden onder de kritische depositiewaarden (KDW) te brengen.

Nieuwe waardenketens

Een mogelijke transitie is een gedeeltelijke overstap naar de teelt van andere gewassen dan gras. Binnen de bouwsector groeit de vraag naar duurzame grondstoffen, zoals hout en vezelgewassen. Ook ontstaat er steeds meer vraag naar eiwitrijke gewassen voor menselijke consumptie. Voor boeren kan de toenemende vraag naar vezel- en eiwitrijke gewassen een kansrijke route zijn, al komt de markt tot nu toe slechts langzaam op gang (Rli, 2025).

Ruimte voor klimaatadaptatie

Vanwege de toename van piekbuien moet in de polder ruimte worden gereserveerd voor de tijdelijke berging van extra water. Er is ruimte nodig voor piekbergingen die het hoofdwatersysteem ontlasten, maar ook voor bergingen in de polders. Als uitgangspunt in de ruimtelijke ordening wordt voorlopig gerekend met circa 5–10% van de diepste delen van de polders, al zullen de uiteindelijke verschillen per locatie groot zijn. Dit zal ruimte aan de landbouw onttrekken, en in sommige gevallen zullen boeren vaker met inundatie van hun land te maken krijgen.

Effecten op melkveehouderijen

- Afname van de derogatieregeling: afname van mestplaatsingsruimte wat leidt tot lagere grasopbrengsten
- Impact op de bedrijfsvoering van het verminderen van uitstoot en het sluiten van kringlopen
- Stikstof uitdaging (nabij N2000 gebieden) en veel onzekerheid over toekomstig beleid
- Nog onvoldoende perspectief bij andere markten zoals het verbouwen van biobased materialen
- Ruimte vraag voor wateroverlast maatregelen óf accepteren van schade door wateroverlast

Doelen:

- Veerkrachtig landelijk gebied met meer biodiversiteit, kringloop en ruimte voor nieuwe vormen van (agrarische) natuur
- Uitstoot beperken in en om N2000-gebieden
- Wateroverlast beperken

Legenda

- Meren en plassen
- Rivieren
- ▨ Bebouwd gebied
- Grens Groene Hart
- Gebieden met NatuurNetwerk Nederland

Stikstofemissie en mestderogatie

- ▨ - 250 m afstand tot stikstofgevoelige N2000
- ▨ - 500 m afstand tot stikstofgevoelige N2000
- • • Indicatie NV gebieden

Water

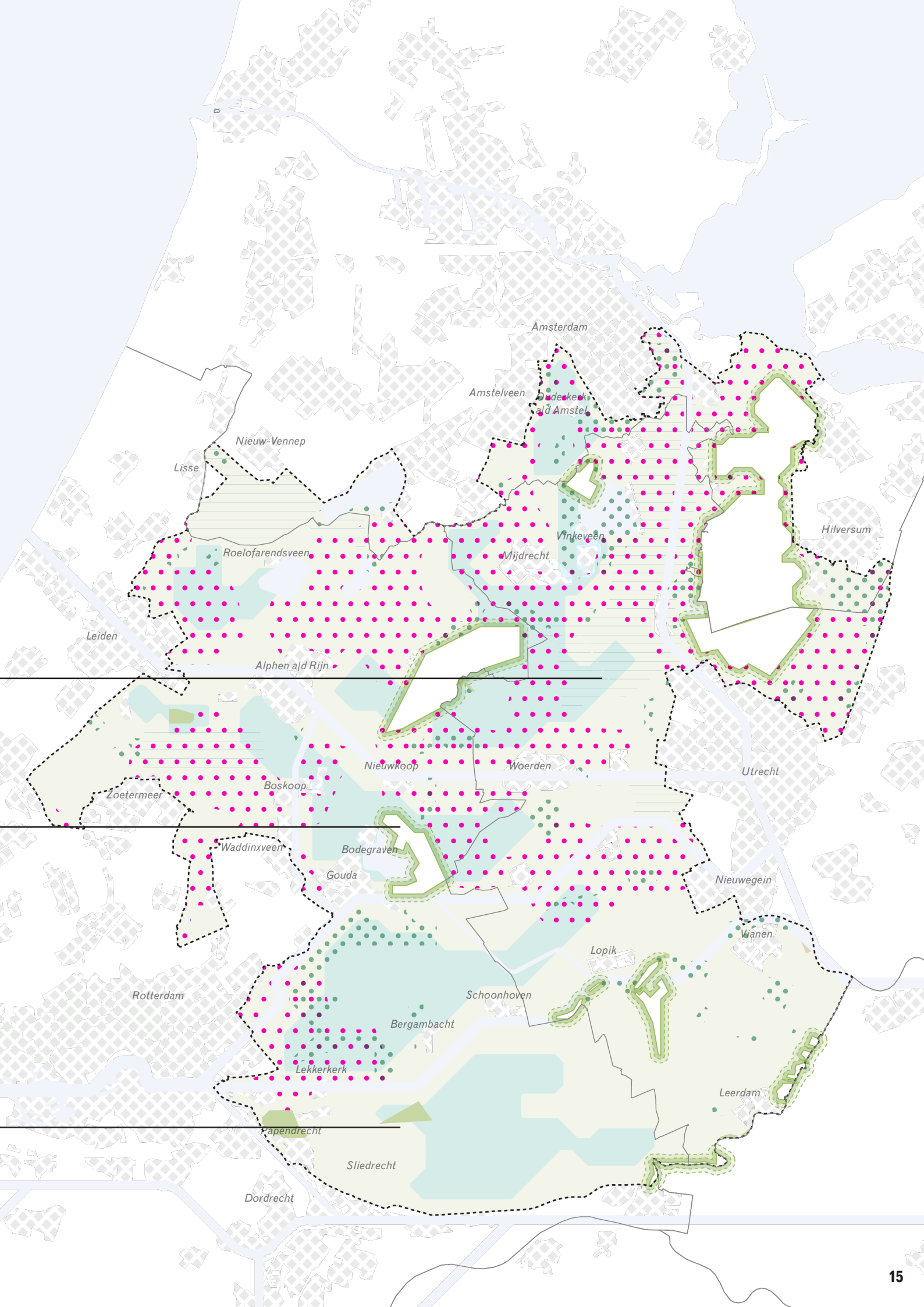
- ▨ Diepste veengebieden met hoge waterpeilen en extra waterbergingsopgave
- Mogelijke zoekruimte piekwaterbergingen

Transitie van landelijk

gebied naar een veerkrachtig model met meer biodiversiteit, meer kringloop en ruimte voor nieuwe vormen van (agrarische) natuur

Uitstoot beperken in en om N2000 gebieden

Wateroverlast beperken door ruimte te maken voor waterbergingsmaatregelen in de laagste delen van de polders

1.4. Natuur en biodiversiteit

De natuur staat onder druk, en uiteindelijk lijdt ook de voedselvoorziening hier onder. Versterking van de basisbiodiversiteit, afronding van het NatuurNetwerk Nederland en duurzame instandhouding van beschermde natuur zijn ambities met impact op de landbouw. Vanaf 2026 wordt jaarlijks 500 miljoen euro beschikbaar gesteld om het areaal Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer (ANLb) uit te breiden van 100.000 hectare naar 280.000 hectare. Binnen deze pakketten gaat het onder meer om de aanleg van kruidenrijk grasland voor weidevogels, aanpassingen in de waterhuis-houding en het realiseren van houtopstanden.

Agrarisch Natuur en Landschapsbeheer

In het Groene Hart wordt ANLb door veel boeren toegepast uit liefde voor de natuur, maar het wordt niet gezien als een volwaardig verdienmodel. Vergoedingen zijn volgens hen gericht op het grotendeels dekken van kosten. Het dekt dus niet alle kosten, laat staan marges om van te kunnen leven. Deelname aan de regelingen is bovendien vrijwillig. Het huidige beheer in dit gebied richt zich in belangrijke mate op de bescherming van weidevogels.

Provinciale ambities

Ook provincies hebben ambities om natuurgebieden beter te verbinden en te versterken (zie kaart). De ambitie om te streven naar 10% groenblauwe dooradering is doorvertaald in de Provinciale Programma's Landelijk Gebied (PPLG's). Daarin wordt de groenblauwe dooradering ingezet om meerdere opgaven in het landelijk gebied te behandelen, zoals natuurherstel, verbetering van de waterkwaliteit en klimaatadaptatie. Provincie Utrecht heeft daarnaast de ambitie om nieuwe ecologische verbindingen te realiseren.

Verbeteren waterkwaliteit

De kwaliteit van het Nederlandse oppervlakte- en grondwater blijft vooralsnog achter bij de Europese richtlijnen. Gras op veen zorgt over het algemeen voor een betere waterkwaliteit dan andere teelten. Vervuiling door nutriënten, gewasbeschermingsmiddelen en diergeneesmiddelen vormt een grote uitdaging. Schone wateren zijn cruciaal voor een gezond ecosysteem. Het verbeteren van de waterkwaliteit draagt bij aan het herstel van vissen, planten, insecten en andere waterorganismen (IPLO, z.d.).

Effecten op melkveehouderijen

- Aanpassingen in maaibeheer en monitoring, toepassing van natuurinclusieve landbouw (bijv. kruidenrijk grasland).
- Strengere regels op uitspoeling nutriënten en gewasbeschermingsmiddelen.
- Uitbreiding van het ANLb-areaal.

Doelen:

- Ontwikkeling en versterking van natuurgebieden en ecologische verbindingen.
- Structurele verbetering van de waterkwaliteit.

Legenda

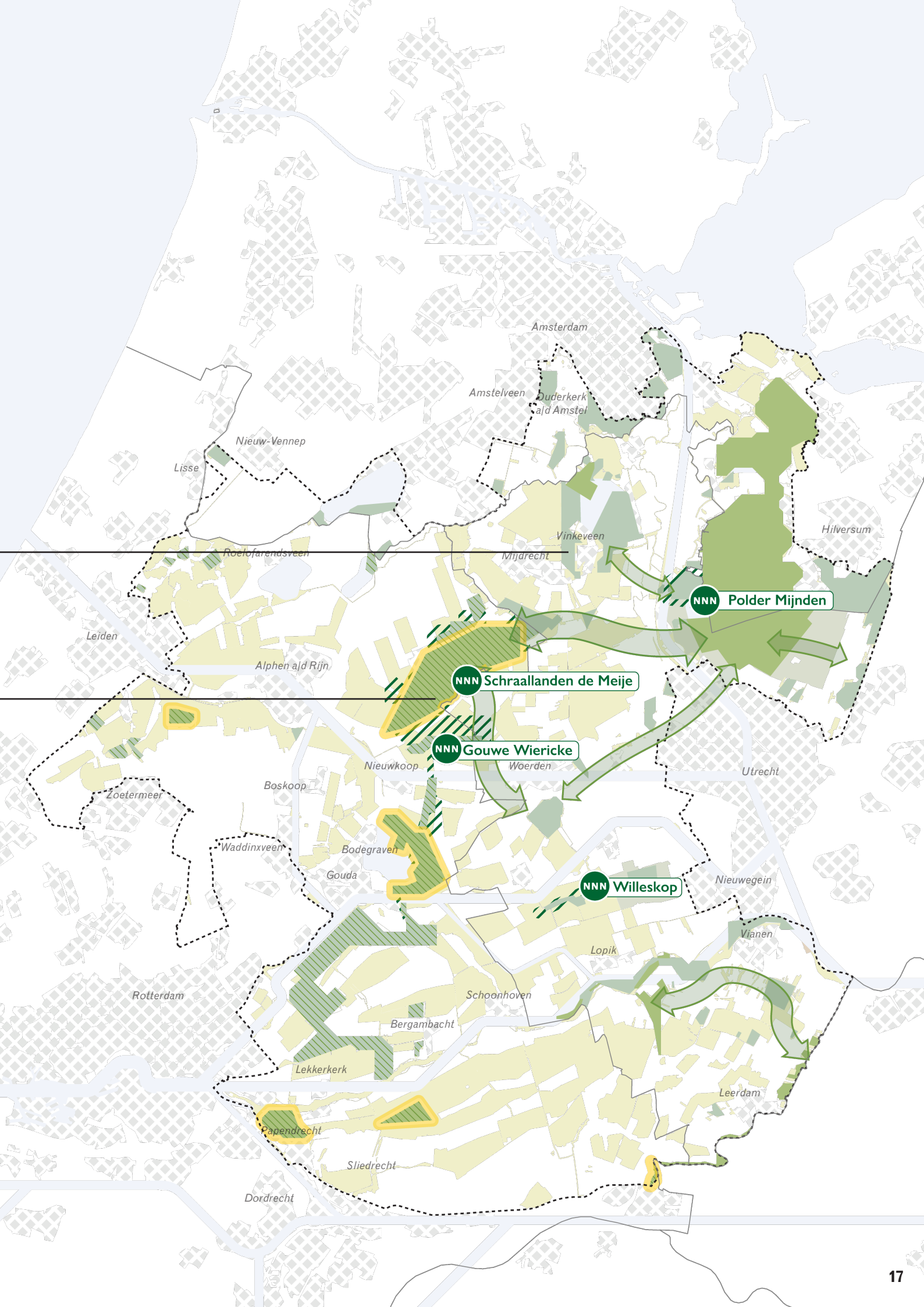
- Meren en plassen
- Rivieren
- Bebouwd gebied
- Natura2000
- Grote NNN gebieden
- Ganzenfoerageergebieden
- Weidevogelgebieden

Ambities natuurherstel & ontwikkeling

- Realisatie overgangsgebieden rondom kwetsbare N2000-gebieden (provincie Zuid-Holland)
- ➡ Verbinden van grote natuursystemen (Provincie Utrecht)
- Inrichten NNN

Structurele verbetering van de waterkwaliteit

Ontwikkeling en versterking van natuurgebieden en ecologische verbindingen.

1.5. Woningbouw en recreatie

De bevolking in het Groene Hart groeit de komende jaren procentueel als een van de sterkste van alle regio's (bevolkingsprognose Primos). Na jaren van onzekerheid lijken diverse grootschalige woningbouwprojecten in of net buiten het Groene Hart – zoals Gnephhoek, Rijnenburg en het Vijfde Dorp – toch gerealiseerd te worden. De uitvoering van deze plannen betekent dat een deel van het huidige landbouwareaal zal verdwijnen en plaatsmaakt voor woningen en infrastructuur.

Naast deze grootschalige ontwikkelingen, worden er overal rond het Groene Hart tienduizenden woningen bijgebouwd.

Toename recreatiedruk

Vaak gaat deze nieuwbouw ten koste van groen in steden, en het Groene Hart wordt dan ook gezien als gebied om in de recreatiebehoefte van bestaande en nieuwe randstedelingen te voorzien. Het Groene Hart fungeert als recreatiegebied voor de omliggende stedelijke gebieden en trekt nu al veel bezoekers aan, maar de recreatiedruk kan vooral voor kwetsbare natuurgebieden negatieve effecten hebben, zoals verstoring van flora en fauna. Om deze effecten te beperken, is in het NOVEX Ontwikkelperspectief de ambitie uitgesproken om recreatie beter te spreiden en zo de draagkracht van natuur en landschap te versterken, recreatiedruk in steden te verlichten en de behoefte aan verblijfsrecreatie te accommoderen. Onder andere door de realisatie van 'gebiedspoorten', 'stad-landverbindingen' en 'toeristische opstapplaatsen' wordt de recreant het Groene Hart in geleid.

Vitaliteit in kleine kernen

Ook in kleinere kernen worden woningen gebouwd. Nieuwe woningen en voorzieningen kunnen de leefbaarheid ondersteunen, maar tegelijkertijd vraagt dit om een zorgvuldige balans met het omliggende landschap. Steeds vaker wordt daarom gezocht naar een betere verbinding tussen stad, dorp en land, waarbij functies in het landelijk gebied – zoals recreatie, korte keten-initiatieven of horeca – inspelen op de behoeften van stedelijke en dorpse bewoners. Op deze manier ontstaan nieuwe vormen van verweving tussen stad en platteland, die zowel de lokale economie als de sociale samenhang kunnen versterken.

Kansen voor nieuwe markten

Voor de landbouw biedt deze ontwikkeling naast uitdagingen ook kansen. De druk op de ruimte betekent enerzijds minder beschikbare landbouwgrond en meer potentiële hinder door recreanten en milieubelasting. Anderzijds kan de spreiding van recreatie juist mogelijkheden scheppen voor verbreding van het agrarisch verdienmodel, bijvoorbeeld door boerderijwinkels, educatieve functies, plattelandsrecreatie of energieopwekking. Met name melkveehouderijen zullen te maken krijgen met de combinatie van een toenemende recreatiedruk, afnemend landbouwareaal en een groeiende energiebehoefte, en kunnen zich daarin positioneren als belangrijke partner in het vinden van gebiedsgerichte oplossingen.

Effecten op melkveehouderijen

- Afname landbouwareaal voor woningen, strengere eisen milieuoverlast.
- Toename ruimtevraag voor energieopwekking en distributie.
- Mogelijke kans voor verbreding bedrijfsmodel.

Doelen:

- Spreiden van recreatiedruk
- Realiseren van woningbouwambities

Legenda

- Meren en plassen
- Rivieren
- Bebouwd gebied
- Grens Groene Hart

Woningbouw

- +852 Woningbouwaantallen Regiodeals (2022-2030)
- Grootschalige woningbouwlocaties
- +852 Maximale aantal woningen in grootschalige locatie (deels overlap met regiodeals)

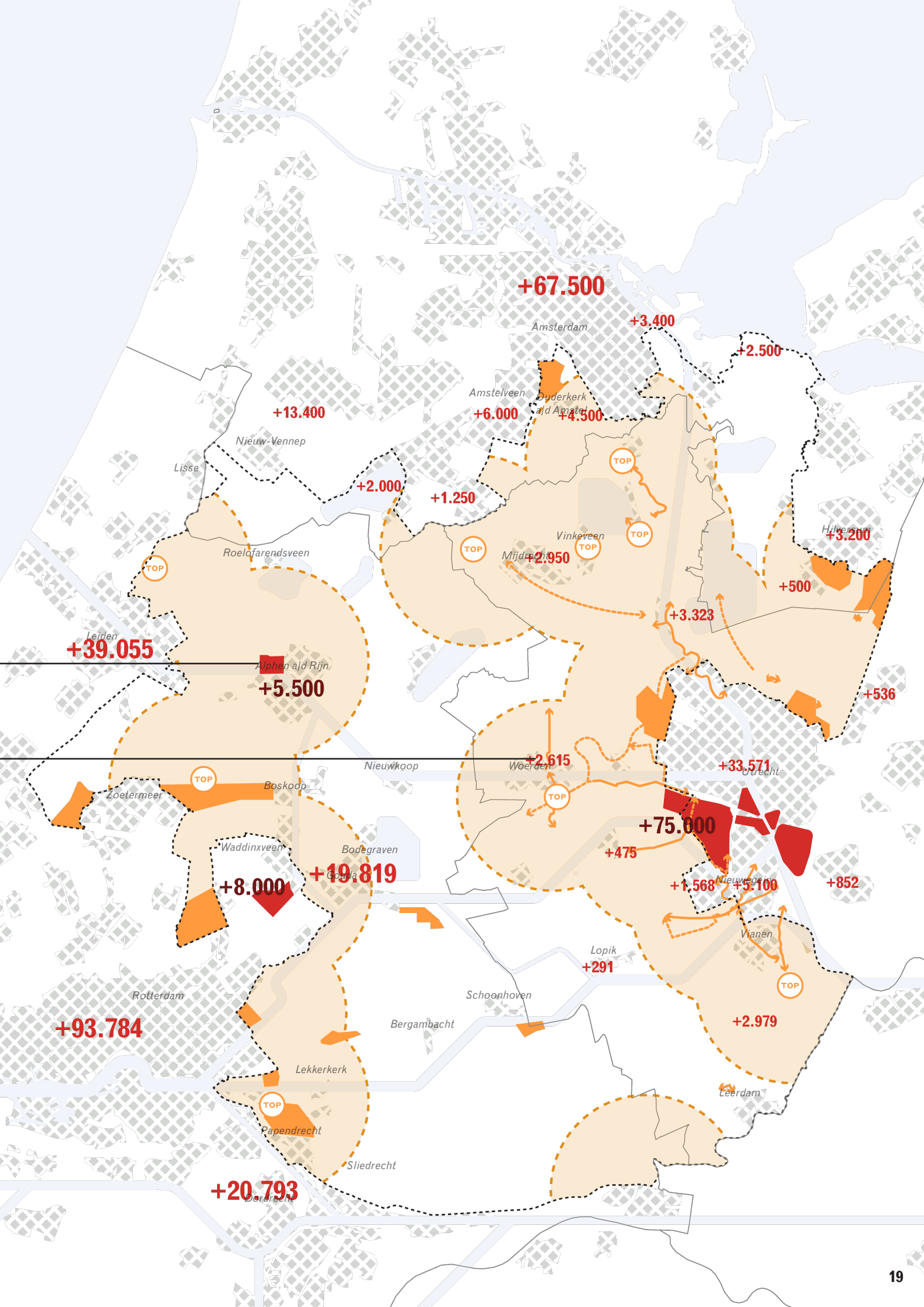
Recreatie

- Recreatiegebied
- ↔ Nieuwe stad-landverbindingen
- TOP Toeristisch Overstappunt
- Mogelijke toename recreatiedruk

Grote toename in woning-aantallen binnen en rondom het Groene Hart

Toename aan recreatie van binnen en buiten het Groene Hart

+74.445

1.6. Krachtenveld

We zien de benoemde ontwikkelingen en opgaven als krachten die als aantrekkende en afstotende magneten een onmiskenbaar effect hebben op de toekomst van agrarisch ondernemers specifiek en de landbouw in het algemeen. Waar deze krachten stapelen, beïnvloeden ze elkaar. Zo ontstaat een complex krachtenveld van kansen en uitdagingen waar de boer maar zeer beperkt invloed op heeft. Voor veel ondernemers voelt dit alsof alle uitdagingen tegelijk op het erf landen, waardoor het moeilijk kan zijn om een langetermijn perspectief te zien.

Op zoek naar ruimte en richting

Met het aanbrengen van prioriteit in de opgaven ontstaat ruimte en richting. Niet elke opgave hoeft overal, tegelijkertijd of in dezelfde mate opgelost te worden. Door keuzes te maken, ontstaat focus en worden automatisch meerdere doelen tegelijk bediend. Tijdens de eerste bouwplaats zijn hierover gedeelde inzichten ontstaan:

- *Niet alles kan overal* – water en bodem zijn sturend, en stapeling van eisen leidt al snel tot onhoudbare druk op ondernemingen in een groot deel van het Groene Hart. Deze gebieden vragen om fundamentele aanpassingen
- *Maar, niet overal is de urgentie even groot* – Toch is er ook een groot gebied waar, vanuit water en bodem beredeneerd, kleinere ingrepen volstaan. Want:
- *Niet alles hoeft overal* – kwetsbare gebieden vragen meer bescherming dan robuuste gebieden.
- *Niet alles hoeft op hetzelfde moment* – fasering biedt lucht en maakt uitvoering realistischer.

Krachtenveld in de veengebieden

Op hoofdlijnen zijn er op basis van het beschreven krachtenveld een grove gebiedsindeling te maken van gebieden waar meer of minder krachten impact hebben. Dominante gebieden zijn:

- Gebieden met een bodemdalingsopgave, maar weinig andere druk, zoals grote delen van de Waarden. Transformatie van de landbouw hier moet vooral gevonden worden in aanpassing van de agrarische productie.
- Gebieden met toekomstbestendige landbouw maar grote recreatiedruk, zoals ten westen van Utrecht. Hier ontstaat een spanningsveld tussen landbouwproductie en recreatiedruk, en is het van belang gebiedsgericht te verkennen waar ruimte is voor een kleinschalig recreatief cultuurlandschap en waar ruimte blijft voor grootschalige graasveehouderijen.
- Gebieden met recreatiedruk en bodemdaling, vooral rond Rotterdam, Amsterdam en Gouda, waar nu al grote bewegingen gaande zijn richting meer op recreatie en natuur gerichte verdienmodellen.
- Gebieden met bodemdaling, natuur en mestopgave, zoals de omgeving van de Nieuwkoopse Plassen en de Vechtstreek. Hier is de veranderdruk erg groot en lijken transformatie richting natuurinclusief en extensivering van de landbouw voor de hand liggend.

Het identificeren van het krachtenveld biedt zo een eerste inzicht in de diversiteit aan toekomstperspectieven. In de komende hoofdstukken wordt dit verder uitgediept.

Legenda

- Meren en plassen
- Rivieren
- ▨ Bebouwd gebied
- Grens Groene Hart

Krachtenvelden

- ▨ Effecten van bodemdaling (groot / beperkt)
- ▨ Effecten beperking bemesting (derogatie)
- ▨ Effecten stedelijke uitloop en recreatie
- ▨ Effecten nabijheid kwetsbare natuur

Landbouwgebieden met meervoudige opgaven

- Platteland
- ▨ Nabij stad en natuur
- ▨ Nabij natuur + bodemdaling
- ▨ Nabij stad + bodemdaling
- ▨ Nabij stad en natuur + bodemdaling
- ▨ Bodemdaling + recreatiedruk + derogatie

Rond Alphen a/d Rijn speelt met name een toename van stedelijke druk, plaatselijk geombineerd met forse bodemdalingsproblematiek

Omgeving Rijnenburg en Montfoort kent een flinke toename aan stedelijke en recreatieve druk

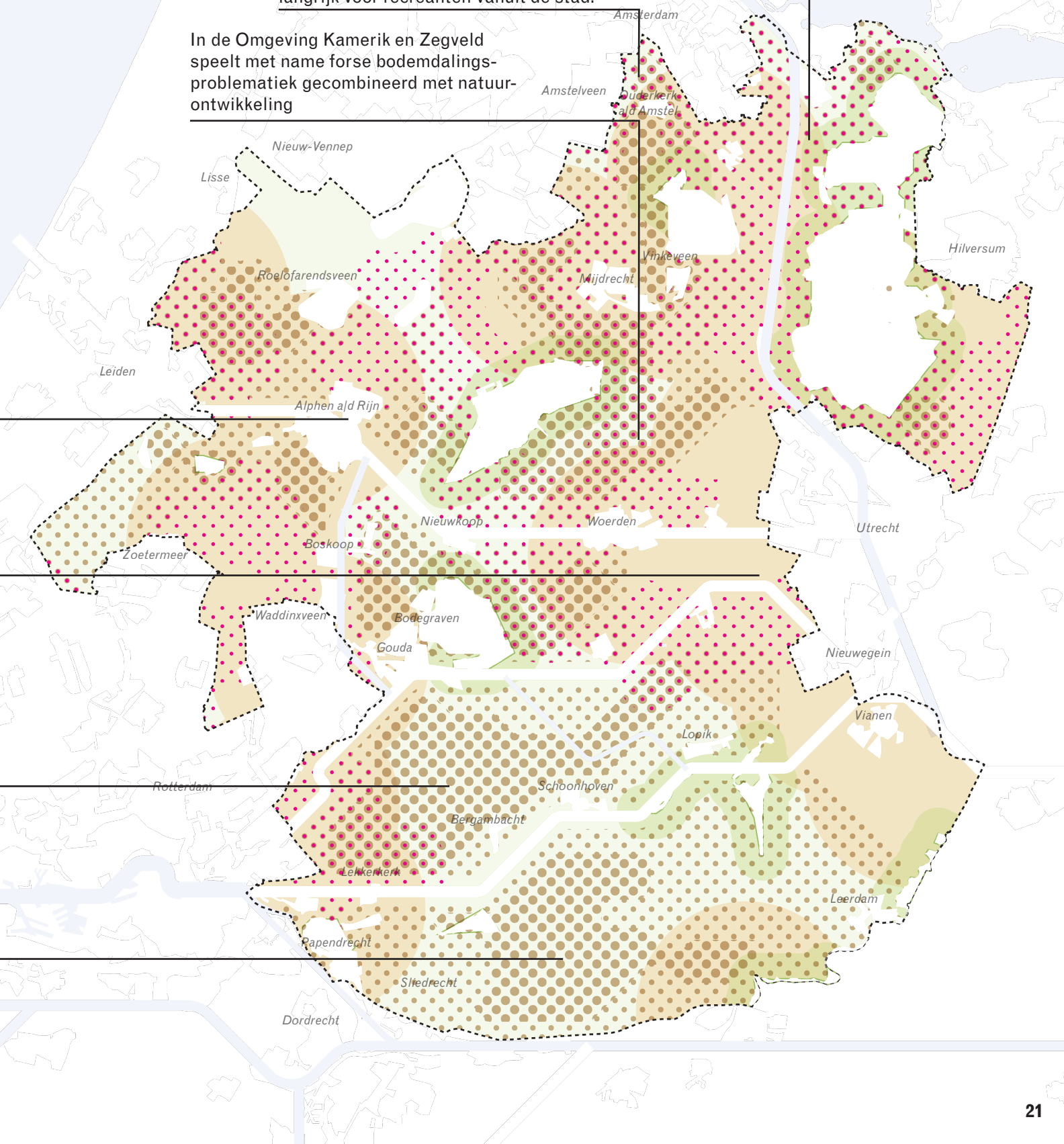
De Krimpenerwaard kent forse bodemdalingsproblematiek gekoppeld met natuurontwikkeling en een toename aan recreatiedruk

De Alblasserwaard kent forse bodemdalingsproblematiek en een toename aan recreatiedruk

De Vechtplassen kennen een stapeling van bodemdalingsproblematiek, natuurontwikkeling en stedelijke invloed.

De Amsterdamse scheggen kennen forse bodemdalingsproblematiek en zijn belangrijk voor recreanten vanuit de stad.

In de Omgeving Kamerik en Zegveld speelt met name forse bodemdalingsproblematiek gecombineerd met natuurontwikkeling

2. Wat gebeurt er al?

Huidige initiatieven en actoren

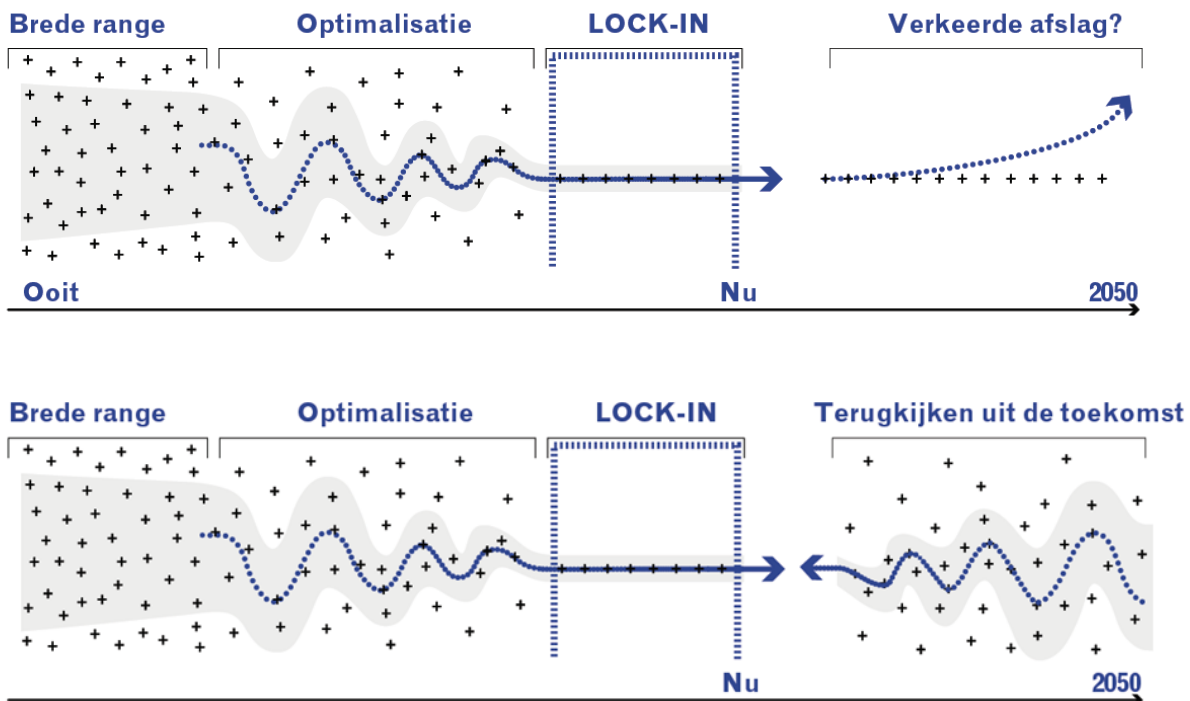
Dit hoofdstuk beschrijft welke partijen er nu al bezig zijn in het Groene Hart om de in hoofdstuk 1 genoemde opgaven aan te pakken, en welke lessen hieruit getrokken kunnen worden. Het is ontzettend zo moeilijk voor boeren om hun businesscase te verduurzamen. De lopende initiatieven en actoren die helpen om uit deze lock-in te komen zijn geanalyseerd en gegroepeerd onder uiteenlopende rollen: van **leermeesters** die kennis ontwikkelen, tot **belangenbehartigers** die boeren een stem geven, **transitieversnellers** die innovatieve verdienmodellen stimuleren, en **verbinders** die bruggen slaan tussen sector, maatschappij en beleid. Samen vormen zij het fundament van de beweging naar een toekomstbestendig landbouwsysteem in het Groene Hart en daarbuiten.

Foto: Community Supported Agriculture (Heerenboeren)

2.1. Uit de lock-in komen

De verduurzaming van de landbouw in Nederland is volop in beweging, maar de staat van de landbouw loopt in internationaal perspectief nog achter (bijvoorbeeld in het areaal dat biologisch is). De trage vooruitgang staat niet op zichzelf. De Nederlandse melkveehouderij en landbouw in bredere zin hebben zich de afgelopen decennia ontwikkeld binnen een systeem dat schaalvergroting structureel bevoordeelt. Waar boeren vroeger sterker waren aangewezen op lokale bodemcondities, ecologische omstandigheden en beschikbare middelen, resteert vandaag de dag een grotendeels intensieve sector. Dit heeft geleid tot verlies aan de brede range aan bedrijfstypen en daarmee veerkracht in de bedrijfsvoering en laat steeds minder ruimte voor alternatieve vormen van landbouw. Deze 'lock-in' vormt een grote uitdaging voor de toekomst van het landelijk gebied en het Groene Hart in het bijzonder. Risico is dat door deze lock-in situatie als startpunt te nemen, een verkeerde afslag gekozen moet worden. Gezonder is een situatie waar uit een veelheid van toekomstbestendige bedrijfsmodellen terugberedeneerd kan worden naar wat nu kan en nodig is. Terugkijken vanuit de toekomst dus.

De opgave waar we voor staan, is dan ook het doorbreken van deze lock-in en het creëren van ruimte voor diversiteit, veerkracht en duurzaamheid. Daarbij gaat het om een nieuw perspectief: een gedifferentieerd palet aan bedrijfsmodellen die beter aansluiten bij lokale condities en kansen. Dit vraagt niet alleen om individuele keuzes van boeren, maar ook om collectieve ondersteuning vanuit overheid, keten en samenleving. Melkveehouders in het Groene Hart spelen immers een belangrijke rol in het landschapsbeheer van nu en in de toekomst.

De moeilijke overgang naar duurzame landbouw

De lessen vanuit de moeilijke overgang naar biologische-, natuurinclusieve- en kringlooplandbouw vormen een belangrijk ijkpunt. Nederlandse boeren die willen omschakelen ondervinden aanzienlijke belemmeringen. De omschakeling is kostbaar en risicovol, de afzetmarkt blijft beperkt, en consumenten kiezen nog vaak voor goedkopere conventionele producten. Zonder een structurele verbetering van vraag, infrastructuur en ondersteuning blijft biologische landbouw, maar ook verbreding van de landbouw in algemene zin, in Nederland steken in een niche.

Actoren

Er bestaan tal van initiatieven en actoren actief die bijdragen aan verduurzaming en transitie. Zij spelen uiteenlopende rollen: van **leermeesters** die kennis ontwikkelen, tot **belangenbehartigers** die boeren een stem geven, **transitieversnellers** die innovatieve verdienmodellen stimuleren, en **verbinders** die bruggen slaan tussen sector, maatschappij en beleid. Samen vormen zij het fundament van de beweging naar een toekomstbestendig landbouwsysteem in het Groene Hart.

In de volgende paragrafen bespreken we verschillende partijen die ieder op hun eigen wijze bijdragen aan het creëren van perspectief voor de boer, met uiteenlopende vormen van pionierschap en verduurzamingsambities. Parallel tonen we voorbeelden van boeren die deze stap al hebben gezet of momenteel zetten. Deze cases illustreren de variëteit aan mogelijkheden die in dit onderzoek zijn geanalyseerd. Het is echter belangrijk te benadrukken dat deze transities vaak gepaard gingen met aanzienlijke risico's en een sterke mate van pionierschap. Dit betekent niet automatisch dat dezelfde weg voor alle boeren haalbaar is; de mogelijkheden voor verbreding hangen af van meerdere factoren.

2.2. Leermeesters

Deze partijen ontwikkelen en delen kennis om de uitdagingen van het Groene Hart effectief aan te pakken. Zij onderzoeken onder meer hoe boeren hun businessmodel toekomstbestendig en duurzamer kunnen maken, welke nieuwe verdienmodellen kansrijk zijn (zoals biobased bouwmaterialen of natuurinclusieve producten), en hoe deze innovaties bijdragen aan zowel een goed perspectief voor de boer als aan de lange termijn duurzaamheidsdoelen voor de regio. Daarnaast richten zij zich op thema's als bodemdaling, waterbeheer, biodiversiteit en de koppeling tussen landbouw, landschap en maatschappij.

- **Kenniscentrum Bodemdaling en Funderingen (KBF)**
Specialist in het in kaart brengen en aanpakken van bodemdaling en funderingsproblematiek in veenweidegebieden.
- **KTC Zegveld**
Kenniscentrum in het veenweidegebied waar samen met boeren, onderzoekers en partners samen wordt gewerkt aan duurzame oplossingen voor de melkveehouderij.
- **Veenweiden innovatiecentrum (VIC)**
Aanjager van systeem- innovatie voor een vitaal en duurzaam klimaatbestendig veengebied. Het VIC is werkzaam in de 6 veen-provincies, het ministerie van LNV en de waterschappen. Het VIC is programmapartner van het landelijke Veenweiden Innovatie Programma Nederland (VIPNL) opgezet samen met Friese Milieu Federatie (FMF) en Landschap Noord-Holland (LNH).
- **Louis Bolk Instituut**
Toonaangevend in toegepast onderzoek naar duurzame landbouw, voeding en gezondheid, met nadruk op natuurinclusieve en regeneratieve landbouw.
- **Wageningen University & Research**
Internationale kennispartner met sterke expertise in landbouw, voeding, klimaatadaptatie en kringlooplandbouw, die fundamenteel onderzoek koppelt aan praktische toepassingen.
- **Aeres Hogeschool & Aeres MBO**
Onderwijs- en kennisinstelling met een focus op groene innovatie, praktijkgericht onderzoek en de verbinding tussen theorie en praktijk. Aeres werkt samen met boeren, bedrijven en overheden om duurzame oplossingen voor landbouw, natuurbeheer en voedselproductie te ontwikkelen, en leidt de nieuwe generatie agrarische professionals op.
- **Deltaplan Agrarisch Waterbeheer (DAW)**
Kennisinstelling die boeren adviseert en ondersteunt om specifieke knelpunten in water- en bodemprojecten op te lossen.

Foto's: boerderijdeeenzaamheid.nl

Boerderij de Eenzaamheid

Boerderij De Eenzaamheid is een biologische melkveehouderij op een eiland in de Kagerplassen. Onder leiding van Joost van Schie pionieren ze in regeneratieve landbouw: met vaste-mestcompostering, holistische begrazing en kruidenrijke graslanden versterken ze de bodem en verminderen ze emissies. Daarnaast experimenteren ze met nieuwe teelten en zetten ze zich in voor biodiversiteit met weidevogelbeheer en natte percelen. Zo groeit de boerderij uit tot een proeftuin voor duurzame landbouw die natuur en productie met elkaar verbindt.

Foto: Cobouw

Vijfheerenlanden Vezel

Melkveehouder Jan Versluis pioniert met de teelt van zonnekroon als vezelgewas voor biobased bouwen. Waar traditioneel de focus lag op veeteelt en mais, zet hij zijn bedrijf nu in als proeflocatie voor duurzame alternatieven. Door zonnekroon samen met mais in te zaaien, beperkt hij onkruid en benut hij de groeifases optimaal. Het gewas is blijvend, onderhoudsarm, verbetert de bodemstructuur en slaat CO₂ op. Versluis ziet hierin niet alleen een extra inkomstenbron voor melkveehouders, maar ook een belangrijke stap richting een circulaire en klimaatvriendelijke landbouw.

2.3. Belangenbehartigers

De belangenbehartigers vertegenwoordigen de stem van boeren, tuinders en andere betrokkenen in het voedselsysteem. Zij zorgen dat de belangen van hun achterban gehoord worden bij overheden, marktpartijen en maatschappelijke organisaties. Belangenbehartigers spelen een belangrijke rol in de vertaling van beleid naar de praktijk, het creëren van draagvlak en het op de agenda zetten van thema's als duurzaamheid, verdienmodellen en de positie van de boer in de keten.

- **PPP-Agro Advies**

Agrarisch adviesbureau dat boeren ondersteunt als sparringpartner, met name melkveehouders. Zij bieden praktische en technische begeleiding in de bedrijfsvoering en helpen ondernemers met het maken van strategische keuzes richting verduurzaming.

- **LTO Nederland**

Ondernemersorganisatie voor Nederlandse boeren en tuinders. LTO verbindt agrarische ondernemers en behartigt hun belangen op nationaal en internationaal niveau. Zij zetten zich in voor gezonde dieren, planten en een gezonde leefomgeving, en agenderen maatschappelijke thema's als klimaat, energie, waterkwaliteit, natuur en landschap.

- **Bionext**

Brancheorganisatie voor de biologische sector. Bionext vertegenwoordigt biologische boeren, producenten, handelaren en consumenten, en voert actief de dialoog met overheden en maatschappelijke organisaties. Hun missie is een toekomstbestendig voedselsysteem waarin biologische landbouw de norm wordt.

Foto: agrarischondernemer.nl

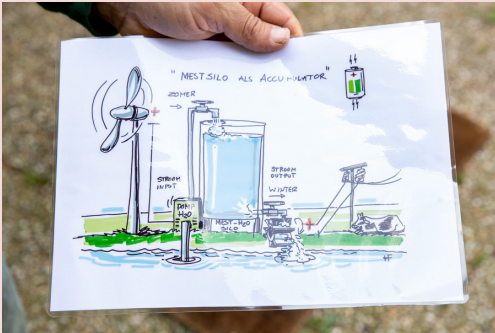

Foto: energieke-rondeveners.nl

Boerderij Samsom 't Spant

Joost Samsom, biologisch melkveehouder in Wilnis, geldt als een pionier in duurzame landbouw en korte ketens. Op zijn bedrijf zoekt hij voortdurend naar manieren om ecologie, dierenwelzijn en economie met elkaar te verbinden. Zijn pionierschap uit zich onder meer in het terugdringen van plasticgebruik, een thema dat in de melkveehouderij vaak onderbelicht blijft. Ook zet hij nadrukkelijk in op korte ketens door vlees en zuivel rechtstreeks vanaf de boerderij te verkopen. Daarmee betreft hij consumenten bij de productie en creëert hij tegelijk een eerlijker prijs voor zijn producten.

Daarnaast combineert Samsom melkveehouderij met natuurbeheer en recreatie. Hij beheert eigen natuurgebieden en ontwikkelde horeca-faciliteiten, waardoor zijn erf een plek is geworden waar landbouw en natuurbeleving samenkomen. Zijn biologische bedrijfsvoering is sterk gericht op dierenwelzijn en bodemgezondheid, wat hem erkenning opleverde, onder meer via een prijs van de Dierenbescherming.

Voor Samsom is biologisch boeren geen eindpunt, maar een voortdurend proces van verduurzaming. Door steeds opnieuw te innoveren, laat hij zien dat melkveehouderij toekomstbestendig kan zijn. Zo geeft hij invulling aan ondernemerschap dat niet alleen economisch gezond is, maar ook de natuur versterkt en de consument dichterbij de boer brengt. Daarmee bewijst hij dat duurzame landbouw en winstgevend ondernemerschap elkaar kunnen aanvullen en versterken.

Foto: vegaboerderij.nl

De Vegaboerderij

De Vegaboerderij in het Groene Hart is een coöperatief initiatief waarbij leden niet alleen afnemer zijn, maar ook mede-eigenaar. Samen met de boer bepalen de leden ieder jaar wat er verbouwd wordt, waardoor zeggenschap over voedselproductie direct bij de gemeenschap ligt. Het doel is om verse, onbespoten groente te leveren die in harmonie met de natuur wordt geteeld. De aanpak is volledig biologisch, zonder kunstmest en bestrijdingsmiddelen, en bovendien plasticvrij. Ook staat het verkorten van voedselkilometers centraal: alles wordt lokaal geproduceerd en via groentepakketten verdeeld onder de leden.

Wat de Vegaboerderij tot een pionier maakt, is dat zij het traditionele model van boer en consument doorbreekt. De gemeenschap krijgt niet alleen toegang tot lokaal voedsel, maar ook invloed op de teelt en verantwoordelijkheid voor de boerderij. Daarmee ontstaat een nieuw type landbouw waarin ecologie, kwaliteit en gemeenschap centraal staan. De coöperatie laat zien dat voedselproductie niet alleen een taak van de boer is, maar een gezamenlijke onderneming die toekomstbestendig en sociaal ingebed kan zijn.

2.4. Transitieversnellers

De transitieversnellers bedenken en realiseren innovatieve manieren om de landbouw toekomstbestendig te maken en het verdienmodel van boeren sluitend te krijgen. Vaak zijn dit initiatieven die gedragen en ondersteund worden door de samenleving, en die bruggen slaan tussen boeren, burgers, bedrijven en beleidsmakers. Zij zetten in op nieuwe vormen van eigenaarschap, regeneratieve verdienmodellen en grootschalige bewegingen die bijdragen aan de omslag naar een duurzaam voedselsysteem.

- **Wij.land**
Helpt boeren in West-Nederland bij de overgang naar natuurinclusieve en regeneratieve landbouw, met aandacht voor bodem, water, biodiversiteit en een gezond verdienmodel.
- **Commonland**
Realiseert wereldwijd grootschalige landschapsherstel-projecten volgens het 4 Returns-model: inspiratie, sociaal kapitaal, natuurlijk kapitaal en financieel kapitaal.
- **Urgenda**
Versnelt verduurzaming van o.a. de landbouw door innovatieve projecten en samenwerking met burgers, bedrijven en overheden. Inclusief een voorstel voor een rechtstreeks verdienmodel voor gangbare, grondgebonden boeren (met dieren of akkerbouw) die natuurinclusief werken (Project 7 vinkjes).
- **Land van Ons**
Burgercollectief dat landbouwgrond koopt en beheert voor natuurvriendelijke, toekomstbestendige teelt met betrokken leden.
- **Herenboeren**
Coöperaties waarin burgers samen eigenaar zijn van duurzame gemeenschapsboerderijen.
- **Decade of Action / We are the Regeneration**
Internationale beweging die regeneratieve oplossingen voor landbouw, biodiversiteit en klimaat versnelt.
- **Klimaatsslim Boeren Groene Hart**
Praktijkgericht programma dat agrariërs ondersteunt bij het realiseren van klimaatsslimme maatregelen.
- **Netwerk Praktijkbedrijven**
Coalitie van ruim 100 melkveebedrijven die aan de slag gaan met het reduceren van ammoniak en methaanemissies door middel van praktijkonderzoek.

The logo for Wij.land features the text 'wij' in a light blue sans-serif font, followed by a small blue dot and the word 'land' in a bold, yellow sans-serif font.The logo for Commonland consists of the word 'COMMONLAND' in a bold, black, uppercase sans-serif font.The logo for Urgenda features a circular icon composed of small, multi-colored dots to the left of the word 'urgenda' in a bold, blue sans-serif font. Below 'urgenda' is the tagline 'SAMEN SNELLER DUURZAAM' in a smaller, red, uppercase sans-serif font.The logo for Land van Ons features the text 'Land van Ons' in a green, lowercase sans-serif font, with a small yellow flower icon to the right of the word 'Ons'.The logo for Herenboeren features a circular crest with a crown on top to the left of the word 'HERENBOEREN' in a bold, black, uppercase sans-serif font. Below 'HERENBOEREN' is the tagline 'SAMEN DUURZAAM VOEDSEL PRODUCEREN' in a smaller, red, uppercase sans-serif font.The logo for We are the Regeneration features the text 'WE ARE THE REGENERATION' in a bold, green, uppercase sans-serif font, with 'WE ARE THE' in a smaller font size above 'REGENERATION'.The logo for Klimaatsslim Boeren Groene Hart features a circular icon with a green 'K' on a blue background to the left of the text 'klimaatsslim boeren op veen' in a green, lowercase sans-serif font. Below this is the text 'Groene Hart' in a green, cursive script font.The logo for Netwerk Praktijkbedrijven features a blue square icon with white stylized figures to the left of the text 'Netwerk praktijkbedrijven' in a white, sans-serif font.

Foto's: thecranberrycompany.nl

The Cranberry Company

The Cranberry Company, gevestigd in de Krimpenerwaard, teelt biologisch gecertificeerde cranberry's op achttien hectare veengrond. Wat het bedrijf tot pionier maakt, is de combinatie van productie en natuurontwikkeling. De cranberry's groeien op permanent vochtige veenbodem zonder kunstmest of chemische gewasbescherming, waarbij het bodemleven intact blijft. Tussen de struiken worden planten als watermunt, veldbeemdgras en pijpestrootje ingezaaid, wat bijdraagt aan biodiversiteit en het landgoed aantrekkelijk maakt voor insecten, weidevogels en ringslangen.

Daarnaast werkt The Cranberry Company actief aan maatregelen tegen bodemdaling, een groot probleem in veenpolders zoals de Krimpenerwaard. Door de grond vochtig te houden en de teelt te koppelen aan natuurherstel dragen zij bij aan klimaatadaptatie en landschapsherstel. De cranberry's worden tussen september en november geoogst, deels handmatig en deels machinaal, waarna ze zowel vers verkocht worden als verwerkt tot producten zoals jam, sap of compote.

Het bedrijf pioniert door een landbouwmodel te ontwikkelen dat productie, ecologie en klimaatdoelen op een duurzame en toekomstgerichte manier combineert, waarmee het een voorbeeld is van innovatief, biologisch ondernemerschap in veengebieden.

*Fotograaf: Gabriela Hengeveld
(re-generation.cc)*

Boerderij Buitenverwachting

Marrit Kyung Ok Schakel en Bas van Rijn van Boerderij Buitenverwachting pionieren door landbouw, biodiversiteit en gemeenschap te verweven. Ze kiezen bewust voor kleinschaligheid en ambacht: minder koeien, maar meer kwaliteit, diversiteit in dieren en teelten, en directe verbinding met consumenten. Met initiatieven als een voedselbos, kaasmakerij, boerderijwinkel en community-projecten maken ze van hun erf een voorbeeld van regeneratieve landbouw.

2.5. Verbinders

Verbinders slaan de brug tussen boeren, burgers, bedrijven, kennisinstellingen en overheden. Zij zorgen voor samenwerking, kennisdeling en zichtbaarheid, zodat de landbouwtransitie niet alleen binnen de sector plaatsvindt maar breed gedragen wordt in de samenleving. Verbinders creëren netwerken, versterken het wederzijds begrip en zorgen dat innovaties en ideeën daadwerkelijk landen in de praktijk en in beleid.

- **Groene Cirkels**

Een netwerk waarin overheid, kennisinstellingen, bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties samenwerken aan klimaatneutrale en circulaire oplossingen met concrete gebiedsgerichte projecten.

- **Boerderij in de kijker**

Collectief van boeren in de provincie Utrecht om kinderen het boerenleven en het agrarisch landschap te laten ontdekken en beleven en daarmee de kennis te vergroten over hoe voedsel wordt geproduceerd.

- **BoerenNatuur Zuid-Holland**

Provinciale koepelorganisatie van de agrarische collectieven in Zuid-Holland.

- **Stikstofcoöperatie**

Coalitie van boeren uit Nieuwkoop om te innoveren op stikstof, reduceren van stikstofuitstoot en verleasen van stikstofruimte.

- **Agrarische collectieven**

In het Groene Hart zijn 7 agrarische collectieven actief waarin de coördinatie van agrarisch natuur- en landschapsbeheer wordt opgenomen. Dit werk omvat onder andere de verbinding tussen boer en overheidsinstantie, uitvoering van beheermaatregelen, kennisdeling en monitoring, certificering en verantwoording en regionale samenwerking. De agrarische collectieven die in het Groene Hart actief zijn zijn:

- Vereniging Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer Rijn & Gouwe Wiericke
- BoerenNatuur Rijn, Vecht & Venen
- Collectief De Hollandse Venen
- Collectief Noord-Holland Zuid
- Weidehof Krimpenerwaard
- Collectief Lopikerwaard
- Collectief Alblasserwaard/Vijfheerenlanden

- **Agrarische coaches**

Agrarische coaches helpen agrariërs in de bedrijfsvoering en het toekomstplaatje van het bedrijf. Zij adviseren over aspecten als bedrijfsovername, beëindiging of oprichting, maar ook persoonlijke ontwikkeling en conflictoplossing.

Foto's: debuffelbes.nl

De Buffelbes

De Buffelbes is een pioniersinitiatief in het veenweidegebied bij Amsterdam dat landbouw combineert met natuurherstel en klimaatadaptatie. Ze telen gewassen zoals cranberry's, rijst en noten op natte gronden zonder mest of bestrijdingsmiddelen, wat de bodemstructuur verbetert en bodemdaling tegengaat.

Uniek is de betrokkenheid van de gemeenschap: mensen kunnen een boom of struik adopteren en zo bijdragen aan biodiversiteit en natuurherstel. Daarnaast biedt het project rondleidingen om bezoekers te laten zien hoe duurzame landbouw in veengebieden werkt. De Buffelbes laat zien hoe innovatieve landbouwpraktijken ecologie, klimaat en participatie met elkaar kunnen verbinden.

2.6. Hoe kan de boer zijn praktijk verduurzamen?

De overgang naar duurzaam landgebruik vraagt om verschillende strategieën die economie en ecologie met elkaar verbinden. Er zijn verschillende manieren om de vele soorten verdienmodellen in te delen. Het valt op dat er veel organisaties bezig zijn met het stimuleren van toekomstbestendige praktijken, maar dat er nog veel stappen te zetten zijn om perspectief te kunnen bieden. Veel boeren vinden de stap naar een nieuwe bedrijfsvoering nog te groot of niet winstgevend genoeg, terwijl de maatschappelijke voordelen daarvan groot zijn.

De boer die wil overstappen naar andere vormen van landbouw komt onderweg veel obstakels tegen. De opschaalpotentie van bijvoorbeeld nieuwe teelten of regeneratieve landbouw loopt achter, waardoor het ondernemersrisico nog hoog is. Bewezen technische technieken, zoals waterinfiltratiesystemen, worden sneller toegepast omdat ze resultaat hebben laten zien, maar hun robuustheid op de lange termijn blijft onzeker¹.

Belangrijk is dat er geen universele oplossing bestaat. Boeren vragen nadrukkelijk om ruimte voor ondernemerschap: mogelijkheden om het bedrijfsmodel te verbreden, afgestemd op het eigen bedrijf én de gebiedscontext. Hierbij kan de overheid beter een faciliterende dan een sturende rol innemen. Voor bestuurders betekent dit dat continuïteit en duidelijke afspraken in beleid en vergunningen noodzakelijk zijn, aangezien gebrek aan investeringszekerheid en complexe regelgeving boeren in hun pionierschap belemmeren.

Of duurzame bedrijfsmodellen kunnen groeien, hangt af van een aantal voorwaarden waaraan voldaan moet worden:

- **Marktpotentie:** de keten is soms nog niet klaar om nieuwe oogsten te verwerken, en consumenten blijken niet altijd bereid een meerprijs te betalen
- **Landschappelijke condities:** water- en bodemsystemen beïnvloeden de kansrijkheid van verdienmodellen.
- **Technische zekerheid en robuustheid:** veel verdienmodellen bevinden zich nog in een experimentele fase en bieden onvoldoende zekerheid.
- **Beleid en vergunningen:** de complexiteit en veranderlijkheid van regels vergroten ondernemersrisico's.
- **Kennis en arbeidscapaciteit:** noodzakelijke vaardigheden en beschikbaar personeel zijn vaak beperkt.
- **Subsidies op maat** om wrijvingsverliezen bij overstappen te vergoeden.

Gedeelde verantwoordelijkheid

Naast deze individuele strategieën speelt samenwerking een essentiële rol. Boeren opereren niet in een vacuüm: de omslag naar duurzamer en multifunctioneler landgebruik vraagt om gedeelde verantwoordelijkheid tussen boeren, overheid, ketenpartijen en de omgeving. Nieuwe verdienmodellen slagen alleen als boeren de ruimte krijgen om te proberen, te leren en oplossingen te kiezen die passen bij hun bedrijf en omgeving.

Heldere spelregels, betrouwbare ondersteuning vanuit overheden en ketens, en een betrokken omgeving zijn voorwaarden voor succesvolle verandering. In dit kader ontstaan steeds meer samenwerkingsvormen

¹: Waterinfiltratiesystemen remmen bodemdaling maar stoppen het niet en zorgen voor een toename kwetsbaarheid regen wateroverlast

die gericht zijn op het collectief creëren van waarde – economisch, ecologisch en maatschappelijk – en op het versterken van de positie van de boer binnen bredere gebiedsontwikkeling.

Verwaarden van landschapskwaliteit: de bergboerenregeling

Een kansrijk voorbeeld hiervan is het verwaarden van landschapskwaliteit. Veel verdienmodellen dragen al bij aan versterking van de ruimtelijke kwaliteit, maar concrete mechanismen om maatschappelijke waardering hiervoor te vertalen naar een duurzaam verdienmodel ontbreken vaak nog. Concepten zoals toerisme, recreatie en landschapsbeheer met maatschappelijke beloning bieden hier kansen, mits stevig ingebed in breed gedragen gebiedsontwikkelingen. Inspiratie kan worden gevonden in voorbeelden als het Engelse Area of Outstanding Natural Beauty: niet opgevat als een 'museum' of restrictieve zone, maar als waardering van het bestaande landschap – inclusief dorpen en bewoners. Een gebied dus dat gedragen wordt door bewoners en ondernemers, zonder nieuwe 'lock-ins' die de ondernemersvrijheid beperken.

De term 'bergboerenregeling' is ontleend aan boeren die onder lastige omstandigheden (berggebieden), bijdragen aan landschapsbeheer en cultureel erfgoed, en gecompenseerd worden voor het boeren onder lastige omstandigheden. Europese regelgeving biedt hier, met gebruikmaking van het principe 'ondernemen in 'less favourite areas' ruimte voor.

Beeld 'De boer aan het roer 2.0', waarbij de werkwijze is toegespitst op het bredere krachtenveld en zich niet beperkt tot stikstofemissies.

3. Welke verdienmodellen bieden perspectief?

Verdienmodellen voor de landbouw

Om te veranderen, moeten bestaande en nieuwe **verdienmodellen** benut worden. Dit zijn activiteiten waarbij de waardedragers van het land worden ingezet - op verschillende manieren - om tot baten te komen, maatschappelijk en/of financieel. De boer heeft waardevolle assets: een bedrijf, land, erf en bebouwing. De verdienmodellen benutten deze assets en zijn onderverdeeld in vier verschillende categorieën met elk een eigen mate van transformatie van bedrijfsvoering en transformatie van het te leveren product.

Foto: oogst van lisdodde (Veenweiden Innovatiecentrum)

3.1 De boer heeft goud in handen

Boerderijen zijn primair locaties voor voedselproductie en het verdienmodel van boeren gaat vaak al decennia terug. Verbreding en transformaties zijn in de loop van de geschiedenis echter veelvoorkomend. Met een groot stuk land, een ruim erf en een uitgebreid stelsel van sloten, wallen en randen heeft een boer goud in handen. De uitdagingen zijn groot, maar er liggen veel kansen voor een gezonde bedrijfsvoering in de landbouw en het buitengebied. Zowel met behoud van gangbare productie (zoals melkvee), als bij transformatie naar andere verdienmodellen.

Voorbeelden:

- Een melkveehouderij die minder intensief werkt, kan daarvoor betaald worden met vergoeding van de ontwaarding en door de opbrengsten van waterberging en het vastleggen van CO₂.
- Een bedrijf dat natuurinclusief werkt, kan daarvoor betaald worden met vergoeding van de ontwaarding en door recreatie en educatie aan te bieden.

Als je verschillende opgaven slim combineert, kunnen bedreigingen veranderen in kansen. Zo ontstaat ruimte voor een toekomstbestendig platteland, waar landbouw, natuur, water, recreatie en wonen elkaar niet tegenwerken, maar juist versterken. In dit hoofdstuk verkennen we de grote bandbreedte aan mogelijke verdienmodellen voor ondernemers in de landbouw.

Verschillende plekken op de boerderij

Er bestaan al veel ideeën en innovatieve manieren om in het buitengebied geld te verdienen. De echte uitdaging is om hiervoor de juiste voorwaarden te scheppen, zodat deze ideeën kunnen uitgroeien tot sterke en winstgevende verdienmodellen. Daarbij is het belangrijk om de verschillende onderdelen van een agrarisch bedrijf te benutten:

Het kavel – ruimte voor productie, maar ook voor natuurwaarden.

Het erf – gebouwen en wegen, die gebruikt kunnen worden voor verwerking, verkoop of recreatie.

Slootkanten, paden en watergangen – geschikt voor natuurbeheer of recreatief gebruik.

Ieder onderdeel heeft zijn eigen kansen en beperkingen. Door ze slim te combineren, kunnen boeren meerdere inkomstenbronnen ontwikkelen, vaak samen met andere partijen.

Verdienmodellen

In hoofdstuk 2 hebben we gekeken naar verschillende verdienmodellen die nu al door pionierende boeren worden toegepast of door kennisinstellingen kansrijk worden gezien. De modellen verschillen vooral in twee dingen; hoeveel de bedrijfsvoering afwijkt van de gangbare landbouw en hoeveel het product afwijkt van het gangbare landbouwproduct.

Daaruit komen vier categorieën:

Optimaliseren binnen het huidige bedrijfsmodel

Verbeteren en verduurzamen van de bestaande werkwijze. Dit kan vaak binnen de huidige structuur en met steun van subsidies.

Aanvullende inkomstenbronnen naast bestaande activiteiten

Boeren ontwikkelen extra activiteiten of diensten naast hun kernbedrijf. Denk aan zorg, recreatie of educatie. Veel boeren doen dit al.

Waardetoevoeging aan bestaande producten

Door duurzame productie en hogere kwaliteit krijgen producten meer waarde. Daardoor kunnen ze voor een hogere prijs verkocht worden, vaak met subsidie als ondersteuning.

Geheel nieuwe ketens

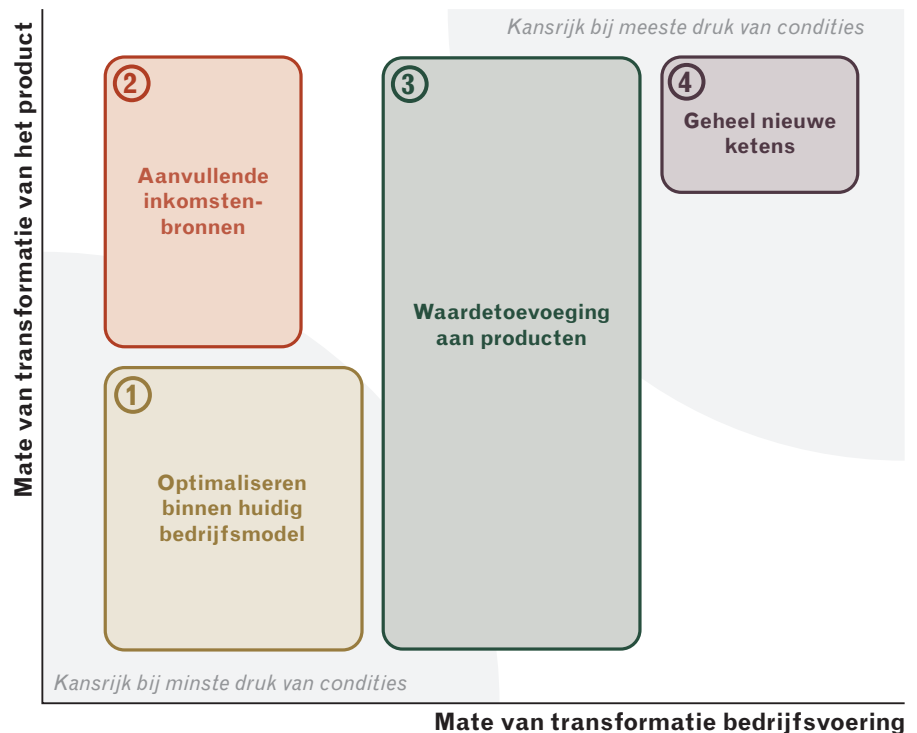
Nieuwe vormen van landgebruik waarbij zowel het product als de keten heel anders zijn ingericht dan in de traditionele landbouw.

De vier categorieën vragen een verschillend niveau van verandering.

Geheel nieuwe ketens vragen de grootste omslag. Optimaliseren binnen het huidige bedrijfsmodel betekent juist dat je zo lang mogelijk vasthoudt aan de bestaande manier van werken.

Voorbeelden van verdienmodellen

In de komende paragrafen worden de vier types verdienmodellen verder toegelicht en van voorbeelden voorzien. In de bouwplaatsen is een grote bandbreedte aan bestaande en toekomstige verdienmodellen opgehaald, met ieder eigen kansen en beperkingen in bepaalde gebieden.

3.2. Optimaliseren binnen huidig bedrijfsmodel

Binnen deze categorie staan maatregelen centraal die gericht zijn op productieoptimalisatie, technologische innovatie en kostenreductie binnen de bestaande agrarische keten of binnen het agrarisch collectief. Het gaat hierbij om verbeteringen die aansluiten bij het huidige verdienmodel, zonder dat een fundamentele systeemverandering noodzakelijk is.

Combinaties met gebiedsopgaven:

Bodemdaling:

In gebieden met dikke veenpakketten en forse bodemdaling kunnen maatregelen zoals waterinfiltratiesystemen en klei-op-veen toepassingen op korte termijn effect sorteren. Ze fungeren als 'quick wins' die de bodemdaling vertragen en de bedrijfsvoering tijdelijk ondersteunen. Toch blijft het langetermijnperspectief onzeker: deze maatregelen stoppen de bodemdaling niet volledig en bieden waarschijnlijk geen toekomstbestendig bedrijfsmodel.

In gebieden met ondiepere veenlagen of klei-op-veen gronden zijn deze maatregelen daarentegen beter toepasbaar. Omdat de bodem hier stabiel is, kunnen waterinfiltratie en klei-op-veen bijdragen aan zowel de productiecontinuïteit als een geleidelijke verduurzaming van het bedrijf.

Nabij natuur:

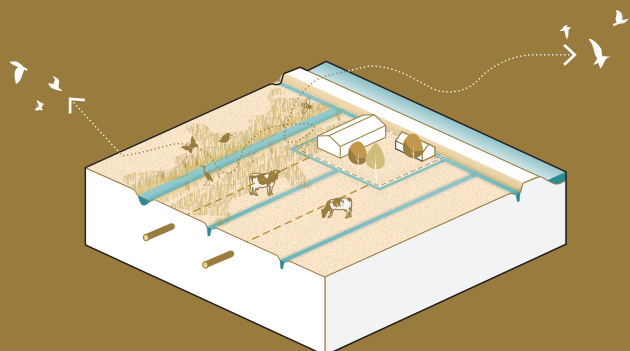
Rondom Natura 2000-gebieden ligt de nadruk op emissiereductie. Het toepassen van emissiearme stalsystemen kan bijdragen aan het verminderen van de uitstoot, maar vraagt vaak om aanpassingen in de bedrijfsvoering – bijvoorbeeld doordat koeien langer op stal blijven. Ook het reduceren van het aantal dieren per hectare kan effectief zijn, al biedt dat doorgaans geen direct verdienmodel.

De combinatie van productieoptimalisatie en natuurontwikkeling is hier beperkt. Toch kunnen maatregelen als waterinfiltratiesystemen worden gecombineerd met natuurvriendelijke oevers, wat bijdraagt aan landschappelijke kwaliteit en biodiversiteit. Daarnaast zorgen deze maatregelen vaak ook voor een lichte verbetering van de waterkwaliteit.

Nabij stad:

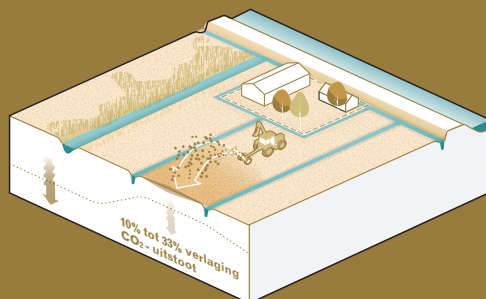
In de omgeving van steden is optimalisatie binnen het huidige bedrijfsmodel minder goed toepasbaar. De hogere milieubelasting beperken de mogelijkheden om bestaande agrarische bedrijfsvoering verder te intensiveren.

KAVEL

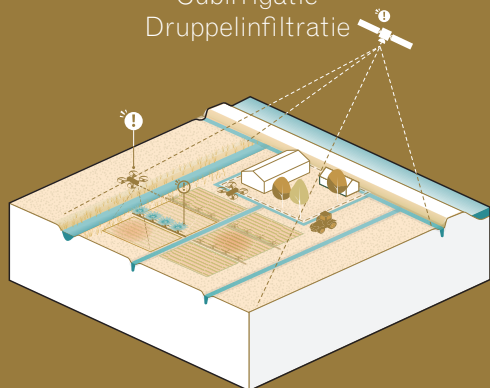

Waterinfiltratiesystemen

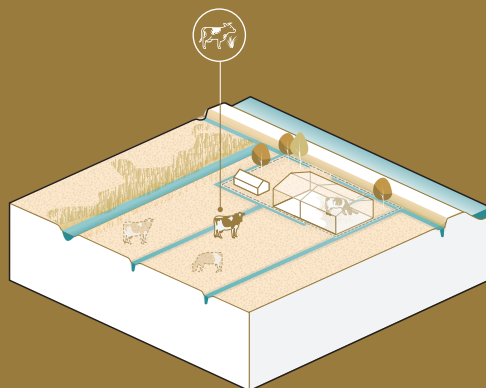
Actief (druk)
Passief
Greppelinfiltratie
Subirrigatie
Druppelinfiltratie

Klei-in-veen

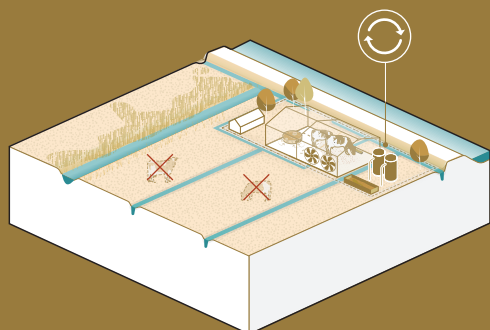
Precisielandbouw

Minder vee per hectare

Extensivering
Uitbreiden areaal

ERF

Emissiearme stalsystemen

Stikstofkraker
Mestrobot

3.3. Aanvullende inkomstenbronnen

Deze categorie omvat strategieën gericht op verbreding van het bedrijfsmodel, waarbij boeren inkomsten genereren door het leveren van maatschappelijke diensten of het benutten van alternatieve vormen van landgebruik. Denk hierbij aan agrarisch natuurbeheer, CO₂-vastlegging, energieopwekking of recreatieve functies.

Combinaties met gebiedsopgaven:

Bodemdaling:

In gebieden met dikke veenpakketten en aanzienlijke bodemdaling kunnen aanvullende verdienmodellen juist kansen bieden. CO₂-vastlegging, agrarisch natuurbeheer en energieopwekking zijn hier goed toepasbaar en kunnen bijdragen aan een meer toekomstbestendige bedrijfsvoering. Eventueel kan nagedacht worden over concepten zoals drijvende woningbouw in beeld kunnen komen. Ook in gebieden met klei-op-veen bodem zijn de verdienmodellen binnen deze categorie goed toepasbaar.

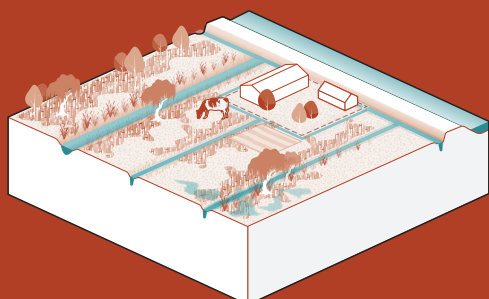
Nabij natuur:

Rondom Natura 2000-gebieden bieden deze verdienmodellen geen directe oplossing voor emissiereductie – met uitzondering van CO₂-vastlegging of de transitie naar agrarisch natuurbeheer – maar ze kunnen wél dienen als alternatief landgebruik of aanvullende inkomstenbron. Denk aan het beheer van landschapselementen, extensieve begrazing of natuurrecreatie. In zones waar natuurontwikkeling en ecologische verbindingen centraal staan, zijn deze modellen bovendien uitstekend inzetbaar. Ze leveren niet alleen inkomsten op, maar dragen ook bij aan biodiversiteit en landschappelijke samenhang. In gebieden waar verbetering van de waterkwaliteit een doelstelling is, kunnen agrarisch natuurbeheer en CO₂-vastlegging bijdragen aan schoner oppervlaktewater.

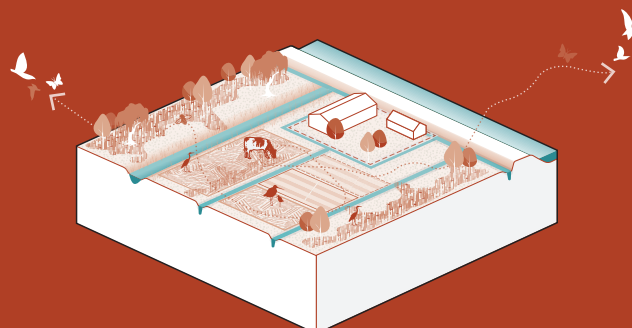
Nabij stad:

Nabij stedelijke gebieden lenen verdienmodellen gericht op recreatie en educatie zich goed om de verbinding tussen stad en platteland te versterken en zo extra maatschappelijke waarde te creëren.

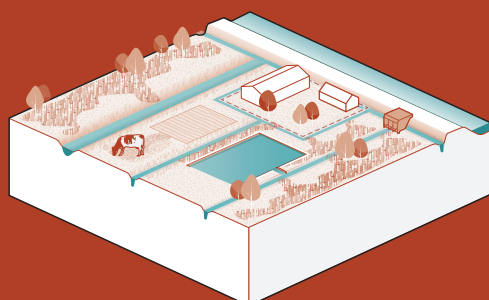
KAVEL

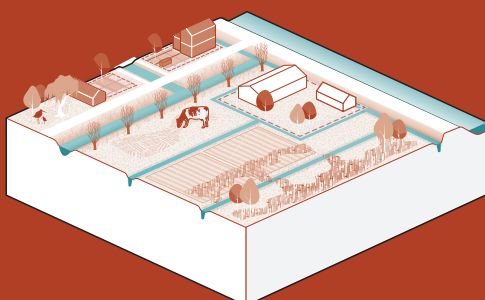
CO2-vastlegging
Bodemkoolstofbeheer
Veengroei
Agroforestry

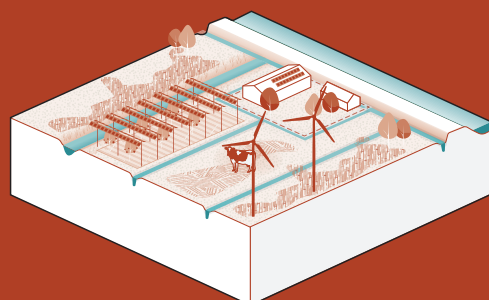
Agrarisch natuurbeheer
Maaibeheer
Groenblauwe dooradering

Waterberging
Boezem waterberging
Polder waterberging

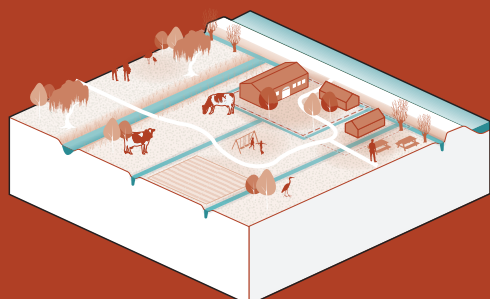

Woningbouw
Drijvend
Op het erf
Straatje erbij

Energieopwekking
Agri-PV
Zon
Wind

ERF

Verblijfsrecreatie en horeca
Restaurant
Boerderijcamping
Bed & Breakfast
Manege
Ijswinkel

3.4. Waardetoevoeging aan producten

Waardetoevoeging richt zich op het vergroten van de waarde van agrarische producten door middel van duurzame productiemethoden, lokale verwerking of directe verkoopkanalen. Dit vraagt vaak om een andere positionering in de markt, waarbij kwaliteit, herkomst en duurzaamheid leidend zijn.

Combinaties met gebiedsopgaven:

Bodemdaling:

In gebieden met forse bodemdaling kunnen alternatieve landgebruiksvormen, die beter bestand zijn tegen nattere omstandigheden, perspectief bieden. Toch blijft het toekomstbeeld voor traditionele melkveehouderij hier onzeker. In gebieden met klei-op-veen of ondieper veen zijn verdienmodellen met waardetoevoeging - zoals regeneratieve en natuurinclusieve voedselproductie - beter toepasbaar.

Nabij natuur:

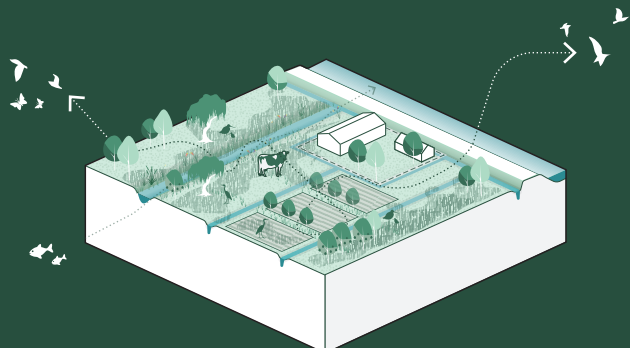
Door kringlopen te sluiten en te kiezen voor een natuurinclusieve inrichting van het landelijk gebied kan de emissie van stikstof, fijnstof en andere belastende stoffen aanzienlijk worden beperkt. Daarnaast stimuleert deze aanpak de ontwikkeling en versterking van natuurgebieden en ecologische verbindingen. Wanneer landbouwsystemen worden hervormd richting natuurinclusieve of regeneratieve landbouw, krijgt de bodem meer veerkracht, neemt de biodiversiteit toe en ontstaat er een robuust netwerk van natuur dat beter bestand is tegen klimaatverandering. Deze verdienmodellen zorgen ervoor dat landbouw niet alleen produceert, maar ook actief bijdraagt aan ecologisch herstel en landschapskwaliteit.

Door duurzaam bodembeheer, het verminderen van uitspoeling en het terugdringen van vervuilende emissies wordt hiermee ook de waterkwaliteit beter.

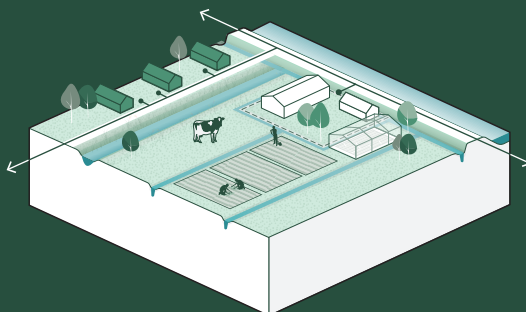
Nabij stad:

Nabij stedelijke gebieden kan lokale verwerking en verkorten ketens de stad-land relatie versterken en de productie van duurzame en lokale producten aanzwengelen, wat het economisch draagvlak van bedrijven versterkt.

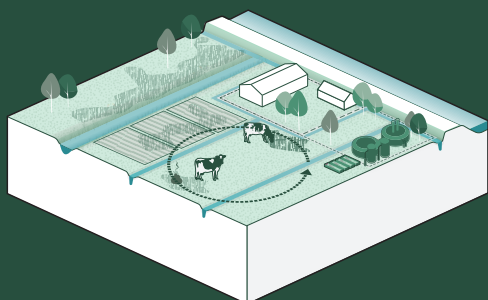
KAVEL

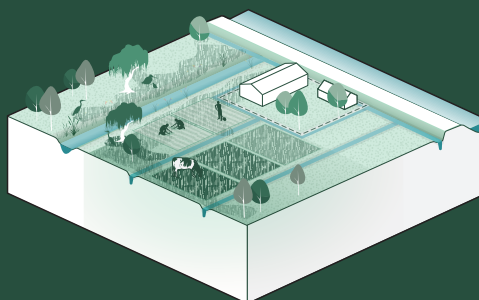
Natuurinclusieve landbouw
 Kruidenrijk grasland
 Groenblauwe dooradering
 Natuurlijke plaagbestrijding

CSA-Boerderijen

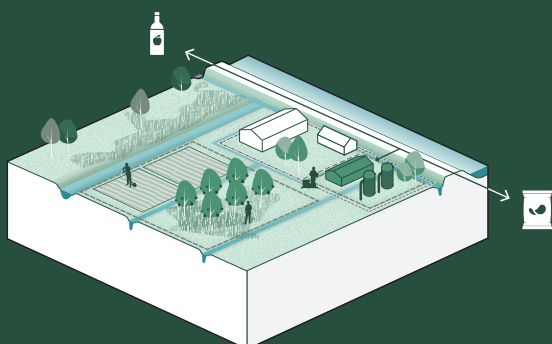

Kringlooplandbouw

Regeneratieve landbouw
 Permacultuur
 Holistische begrazing
 Gewasrotatie
 Natuurinclusieve landbouw
 Natuurlijk bodembeheer

ERF

Lokale verwerking producten

3.5. Geheel nieuwe ketens

In deze categorie gaat het om het introduceren van geheel nieuwe teelten, innovatieve productieketens en alternatieve verwerkingsprocessen. Denk bijvoorbeeld aan natte teelten, vezelgewassen of biobased productie. Deze vormen van landgebruik vragen vaak om een ander verdienmodel, maar bieden ook nieuwe perspectieven voor agrarische ondernemers.

Combinaties met gebiedsopgaven:

Bodemdaling:

In gebieden met dikke veenpakketten zijn nieuwe teelten die onder natte condities kunnen floreren – zoals lisdodde, riet of veenmos – bijzonder kansrijk. Deze vormen van 'natte teelt' dragen bij aan het tegengaan van bodemdaling en CO₂-uitstoot, terwijl ze tegelijkertijd grondstof leveren voor biobased toepassingen. Ook op klei-op-veen gronden kunnen alternatieve gewassen, zoals zonnekroon of hennep, goed worden geteeld.

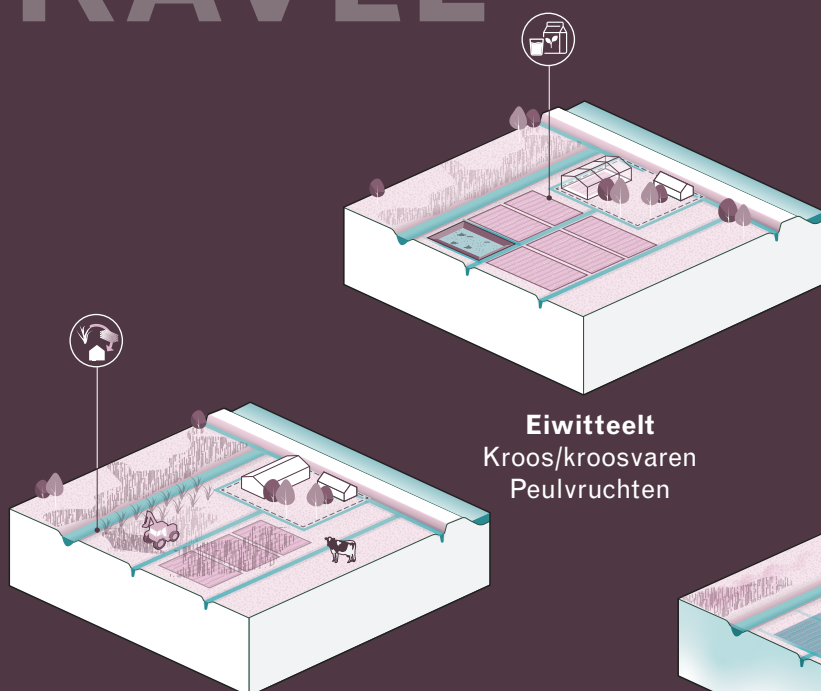
Nabij natuur:

Natte teelten zijn vaak uitstootvrij en dragen bij aan een robuuster ecosysteem. Biomassaproductie en natte teelten sluiten bovendien potentieel goed aan bij de versterking van natuurgebieden en ecologische verbindingen, terwijl ze ook een positieve invloed hebben op de waterkwaliteit.

Nabij stad:

In de nabijheid van steden kunnen sommige van deze nieuwe ketens, zoals biomassaproductie of recreatief landschapsbeheer, goed worden gecombineerd met functies als recreatie en educatie. Daarmee ontstaat een multifunctioneel landgebruik dat economische, ecologische en maatschappelijke meerwaarde oplevert. Tegelijkertijd maakt het verhogen van het waterpeil – zoals bijvoorbeeld voor natte teelten – de omgeving kwetsbaarder voor wateroverlast.

KAVEL

Eiwitteelt
Kroos/kroosvaren
Peulvruchten

Biomassaproductie
Wilgenteelt
Vezelgewassen
Vochtig hakhout

Natte teelten/paludicultuur
Cranberries
Veenmos
Rijstteelt

ERF

4. Perspectief voor de landbouw

Stapeling van opgaven en mogelijk instrumentarium combineren met verdienmodellen

In dit hoofdstuk combineren we de inzichten uit de voorgaande hoofdstukken en komen we tot acht verschillende perspectieven voor de landbouw. Hierin zijn de bodemcondities gekoppeld aan de nabijheid van stad en natuur, alleen stad, alleen natuur of geen van beiden (platteland). Vier van deze perspectieven zijn nader uitgewerkt.

Foto: vrijloopstal die meer vaste mest oplevert dan de huidige stallen + scheiding urine (stowa.nl)

4.1. Wenkend perspectief in het Groene Hart

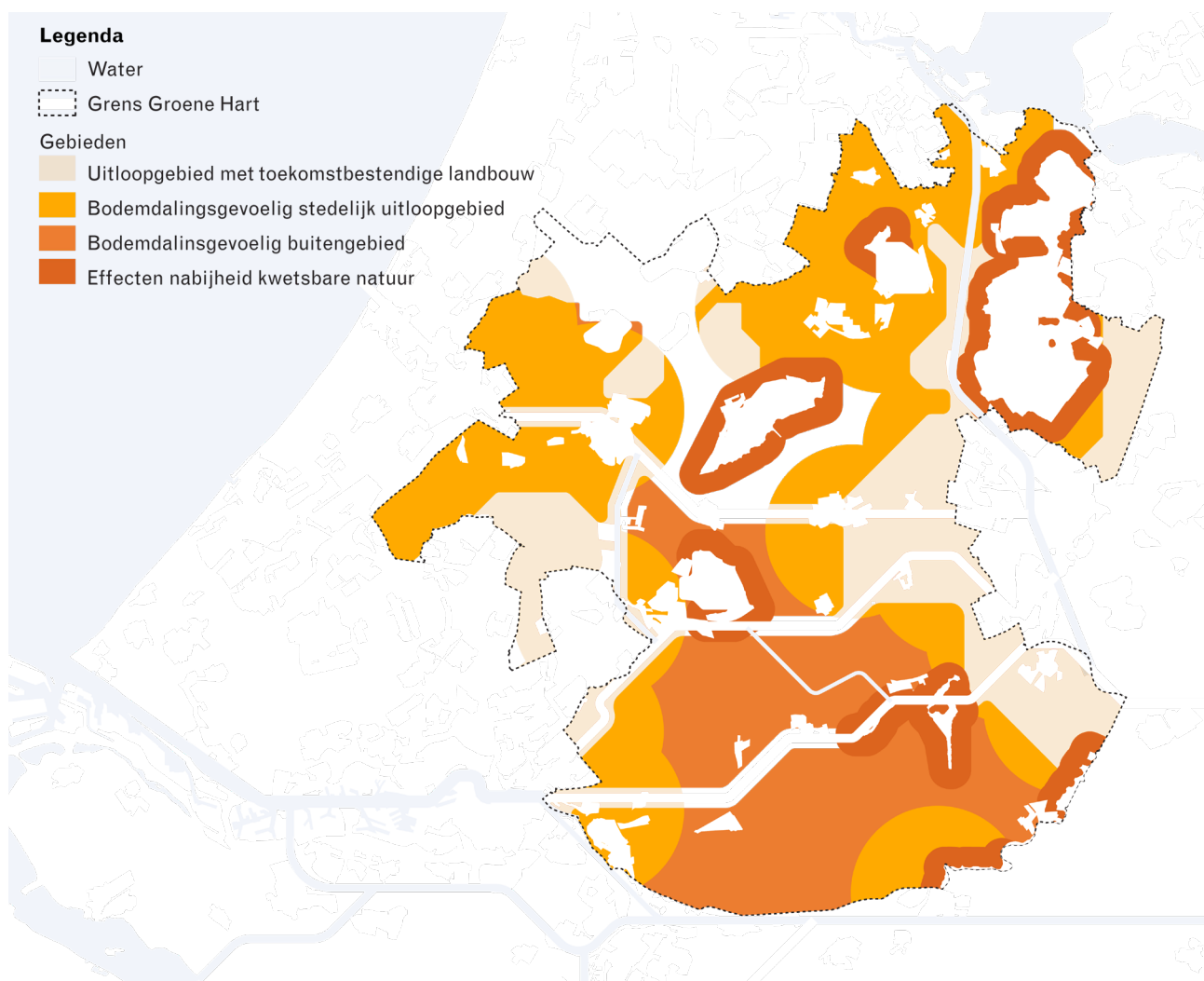
Niet alles kan en hoeft overal

Per gebied in het Groene Hart verschilt de stapeling van urgente opgaven. Door deze te verdelen in gebieden met een vergelijkbare stapeling van urgente opgaven, is het denkbaar een samenhangend handelingsperspectief te formuleren, en instrumenten te benoemen die de landbouw op deze plekken ondersteunen in aanpassing, transformatie en/of extensivering.

De meest in het oog springende gebieden zijn:

- Stedelijk uitloopgebied met goede omstandigheden voor toekomstbestendige landbouw
- Bodemdalingsgevoelig buitengebied op afstand van steden en natuur
- Bodemdalingsgevoelig stedelijk uitloopgebied
- Gebieden met een stapeling van opgaven nabij kwetsbare natuur.

Deze type gebieden kennen een vergelijkbare stapeling van urgente opgaven en dekken gezamenlijk een groot deel van het Groene Hart. De indeling helpt met het maken van keuzes, zowel voor wat betreft bedrijfsmodel als toe te passen instrumentarium. De precieze criteria voor het bepalen van de zwaarte van de opgaven op welke plek, op basis van geomorfologische, hydrologische, recreatieve en andere data zijn nog niet bekend. Vandaar dat onderstaande kaart een zeer globaal beeld laat zien, waaruit wel het onderliggende idee spreekt en bovendien een aantal gebiedstypen zichtbaar worden waar eenzelfde set krachten impact heeft.

4.2 Stedelijk uitloopgebied met goede omstandigheden voor toekomstbestendige landbouw

Dit zijn gebieden waar sprake is van grote recreatiedruk. Andere opgaven zoals bodemdaling en uitspoeling van mest hebben hier relatief minder impact. Voorbeeld hiervan is het gebied ten westen van Utrecht. Hier ontstaat een spanningsveld tussen landbouwproductie en recreatiedruk, en is het van belang gebiedsgericht te verkennen waar ruimte is voor een kleinschalig recreatief cultuurlandschap en waar ruimte blijft voor grootschalige graasveehouderijen.

Hier is gebiedsontwikkeling denkbaar die sterker gestoeld is op het versterken van ruimtelijke karakteristieken. Bijvoorbeeld aan de hand van een groenblauw raamwerk. Op de oeverwallen en rond buitenplaatsen kan worden ingezet op een kleinschaliger landschap met fijnmazige recreatieve ontsluiting. Op enige afstand hiervan is ruimte voor grootschaligere extensieve landbouw die aantrekkelijk is voor weidevogels.

- Hier blijft ruimte voor melkveehouderijen met adaptatiemaatregelen zoals infiltratiesystemen en maatregelen die de emissies beperken.
- Verdere schaalvergroting is hier onwenselijk en ingrepen zijn nodig om bijvoorbeeld het verspreiden van ziekteverwekkers te beperken.
- Door stedelijke nabijheid en recreatiedruk kan het voor een deel van de boeren aantrekkelijk zijn om aanvullende verdienmodellen te benutten.

Inzet van instrumenten

Het versterken van ruimtelijke karakteristieken vraagt enthousiasme van boeren in de gebieden die deze uitdagingen bieden. Via een gebiedsgerichte aanpak kunnen combinaties van instrumenten ingezet worden. Denkbaar is dat de interventielogica van het ANLb een basis kan vormen voor het stimuleren van aanpassingen om toekomstbestendig te blijven. Het is een kans om te onderzoeken hoe de ANLb richting 2028 verbreed kan worden naar klimaatvriendelijke landbouw en subsidies voor omschakeling naar natuurinclusieve landbouw waar omwonenden bij worden betrokken (zoals voedselbossen). Ook kan onderzocht worden hoe functiewijzigingen van gebouwen beter kan worden gefaciliteerd.

Er is geen sprake van een 'Less Favoured Area'. Dus de landbouwfunctie zelf hoeft niet te worden gespecificeerd. Mogelijk geschikte opties voor de inzet van overheidsinstrumenten zijn:

- Ruimtelijke en beleidsmatige instrumenten: maak/versterk gebiedsgerichte ontwikkelprogramma's via de provinciale programma's voor het landelijk gebied en integreer klimaatopgaven (mitigatie en adaptatie) en de opgave voor waterkwaliteit. Neem dit op in omgevingsvisies en omgevingsplannen, zodat gemeenten en provincies actief kunnen sturen op gewenste ruimtelijke ontwikkelingen, zoals het groenblauw raamwerk en functiedifferentiatie.
- Financiële instrumenten: benut landschapsfondsen voor behoud en ontwikkeling van cultuurhistorische landschapselementen, zoals oeverwallen en buitenplaatsen. Maak subsidies voor natuurinclusieve landbouw eenvoudig toegankelijk en combineer hierbij (na 2028) de ANLb, subsidie voor biologische landbouw en provinciale regelingen voor klimaatadaptatieve maatregelen (zoals infiltratie, waterberging, emissiebeperking, etc.). Zet stimuleringsregelingen in voor multifunctionele landbouw, zoals boerderijwinkels, zorglandbouw, educatie of kleinschalige horeca. Biedt fiscale voordelen en investeringssubsidies voor innovatieve technieken ten behoeve van duurzame, kringloop-, regeneratieve bedrijfsvoering.
- Governance- en samenwerkingsinstrumenten: stimuleer en faciliteer gebiedscoöperaties of lokale platforms, waar boeren, recreatieondernemers, natuurorganisaties en overheden samenwerken aan gedeelde

gebiedsvisies. Faciliteer kavelruil en functieverandering om ruimte te maken voor kleinschalige recreatie in landschappelijk waardevolle zones, en grootschaligere landbouw op meer geschikte locaties. Stimuleer en faciliteer participatieve gebiedsontwikkeling met bewoners, ondernemers en bezoekers, gericht op het versterken van identiteit en belevingswaarde.

- Kennis- en innovatie-instrumenten: bevorder Living labs en pilots rond emissiebeperking, waterberging of nieuwe verdienmodellen in recreatiedrukgebieden. Zet in op monitoring en datagedreven sturing voor inzicht in bodemkwaliteit, waterhuishouding, biodiversiteit en recreatiedruk. Ondersteuning via kennisinstellingen: Bijvoorbeeld Wageningen University, Louis Bolk Instituut of lectoraten van HBO-instellingen in/rond het Groene Hart.
- Communicatie en educatie: Maak en verspreid verhalen van het landschap via routes, apps of erfgoedprojecten die kleinschalige cultuurlandschap beleefbaar maken. Maak lesmodules over de rol van landbouw in het landschap en de noodzaak van omschakeling.

Ruimtelijk beeld

Hier liggen kansen voor ruimtelijke kwaliteit door de contrasten tussen grootschalig veenweidegebied met weidevogelgebieden en kleinschaligere oeverwallen te versterken, waardoor de oeverwallen meer 'laadvermogen' krijgen voor recreatieve functies. Ook is hier ruimte voor kleinschalige landbouw met gewasteelten, bijvoorbeeld voor community-supported agriculture. De bedrijven die het open veenweidegebied beheren hebben hun erf en huiskavel grotendeels aan dezelfde oeverwallen en blijven herkenbaar als grootschalige veehouderij; waarmee de combinatie tussen moderne landbouw en meer op recreatie gestoelde bedrijven herkenbaar blijft.

4.3 Bodemdalinggevoelig buitengebied

Gebieden met een bodemdalingsopgave, maar weinig andere druk, zoals grote delen van de Waarden. Hier heeft bodemdaling en peilverhoging impact op het bedrijfsmodel van de agrariër, maar er zijn weinig andere drivers die op grote schaal alternatieve verdienmodellen kunnen zorgen. Transformatie van de landbouw hier moet vooral gevonden worden in aanpassing van de agrarische productie, waarbij agrarisch natuur- en landschapsbeheer een belangrijk element is.

- Op termijn is huidig bedrijfsmodel onhoudbaar.
- Stop daarom met investeren in optimalisatiemaatregelen, zoals infiltratiesystemen. Deze bieden hier slechts tijdelijk soelaas.
- Kansen voor toepassing van verdienmodellen anders dan landbouw zijn hier beperkt. Ontwikkelrichtingen zijn óf verdere extensivering en natuurinclusieve ontwikkeling, of het realiseren van volledig nieuwe ketens met productie die past bij de water- en bodemomstandigheden, zoals energieopwekking, biomassateelten of de teelt van eiwitrijke gewassen die gedijen in natte omstandigheden.
- Dit zijn typisch gebieden waar een bergboerenregeling waardevol kan zijn om agrariërs de gelegenheid te geven aan te passen op moeilijke omstandigheden.
- Afhankelijk van de richting (veehouderij extensiveren of transformeren naar andere teelten) verandert het perspectief voor weidevogels. Hier moet bewust mee omgegaan worden en mogelijk is ruimtelijke sturing nodig.

Inzet van instrumenten

Het omschakelen van landbouw in deze gebieden vraagt een gedurfde realistische blik van de agrariërs. Zij worden geconfronteerd met het feit dat hun traditionele manier van werken, vaak van vader op zoon doorgegeven in

Agrarisch natuurbeheer

en groenblauwe dooradering in weidevogelgebieden.

Verblijfsrecreatie en horeca

Nabij steden kunnen pleisterplaatsen ontstaan waar recreanten verblijven. Denk aan een boerderijwinkel of -markt of tiny-houses om te overnachten.

Waterinfiltratiesysteem

In de grootschaligere rivierkleigebieden met melkvee kan WIS effectief zijn om bodemdaling te remmen.

Emissiearme stalsystemen

Het beperken van de uitstoot en verwaarding van reststromen is een belangrijk onderdeel van de modernisering van het bedrijfsmodel.

CSA-boerderijen

Waar stedelingen een groente- of oogst abonnement af kunnen sluiten.

Lokale verwerking producten

Verwerking en verkoop producten (kaas, chips, etc) die op het bedrijf produceerd zijn.

**Stedelijk uitloopgebied met goede omstandigheden
voor toekomstbestendige landbouw.**

de nabije toekomst onhoudbaar wordt. De overheid kan helpen om toch een bewandelbare weg naar de toekomst in te slaan. Dat is niet alleen belangrijk voor de agrariërs en hun families, maar ook voor het toekomstig beheer van het landschap.

Mogelijk geschikte opties voor de inzet van overheidsinstrumenten zijn:

- **Strategische beleidsinstrumenten:** Gebiedsgerichte transitieprogramma's: Gericht op afbouw van intensieve landbouw en opbouw van extensieve, natuurgebaseerde productie. Het gaat dan om "bodemtransitieprogramma's" binnen provinciale programma's voor het landelijk gebied. Maak peilgestuurde landbouwzones waar het waterbeheer wordt afgestemd op natuur en extensieve landbouw, niet op intensivering. Zet een stop op optimalisatie-investeringen door beleidsmatig tijdelijke technische oplossingen zoals infiltratiesystemen of mestvergisters ontmoedigen, omdat deze oplossingen het probleem van bodemdaling niet structureel kunnen oplossen.
- **Financiële instrumenten:** Zet in op een vorm van inkomensondersteuning of transitievergoeding voor boeren in fysiek moeilijke omstandigheden (vergelijkbaar met steun in berggebieden in Zwitserland). Geef subsidie aan extensivering en natte teelten, zoals wilgentenen, riet, lisdodde, cranberry of natte eiwitgewassen zoals eendenkroos. Geef investeringssteun aan nieuwe ketens voor productie van biobased bouw materiaal, biomassa en de verwerking en toepassing daarvan. Faciliteer ook het opzetten van deze nieuwe ketens. Zet een grondbank en kavelruil in om extensieve landbouw en natuurontwikkeling te concentreren in geschikte zones. Bevorder samenwerking van agrariërs met natuurorganisaties voor beheer van natte gebieden en agrarisch natuurbeheer met ecologische meerwaarde.
- **Kennis en innovatie:** Doe onderzoek naar natte teelten en bodemherstel in Living Labs, pilots in samenwerking met kennisinstellingen zoals Wageningen University, Louis Bolk Instituut, NIOO-KNAW en lectoraten van HBO's in en om het Groene Hart. Monitoring langetermijn effecten van peilverhoging ten behoeve van adaptieve sturing. Ondersteun demonstratiebedrijven die laten zien hoe extensieve en natte landbouw economisch en ecologisch kunnen functioneren.
- **Communicatie en educatie:** Maak een narratief van de omschakeling dat boeren toont als gewaardeerde landschapsbeheerders in moeilijke omstandigheden. Zet in op educatie over natte landbouw richting jonge boeren, opleidingen en consumenten.

Ruimtelijk beeld

In dit gebied wordt de karakteristiek van de bodem beter zichtbaar doordat een deel natter gaat worden. Er zijn verschillende modellen voor agrarische bedrijvigheid denkbaar, wat zich zal manifesteren in het landschap: extensieve, natuurinclusieve veehouderij maar ook nieuwe innovatieve teelten die passen bij het karakter van het landschap.

4.4 Bodemdalinggevoelig stedelijk uitloopgebied

Gebieden met recreatiedruk en bodemdaling. Deze liggen vooral rond Rotterdam, Amsterdam en Gouda, maar ook rond Woerden, waar nu al grote bewegingen gaande zijn richting meer op recreatie en natuur gerichte verdienmodellen. Deze gebieden zijn of hebben de potentie zeer aantrekkelijke stedelijke uitloopgebieden te worden met kleinschalige en/of extensieve landbouw.

- In deze gebieden is het nu al voor veel boeren aantrekkelijker om een ander verdienmodel te benutten en bedrijven te verbreden.
- Net als in andere bodemdalingsgebieden lijkt het hier verstandig om geen investeringen te doen die slechts tijdelijk de bedrijfsvoering stutten.

Energieopwekking

Precisielandbouw

Door middel van remote sensing kan de bodemdaling verder worden geremd en nutriënten slimmer worden geplaatst.

Nieuwe teelten

Experimentele nieuwe teelten kunnen grootschalig uitgerold worden in bodemdalinggevoelige gebieden waar beperkte natuurclaims liggen.

Agrarische reststromen verwaarden

Dit perspectief kent veel agrarische reststromen die verwaard kunnen worden om regionaal kringlopen te sluiten.

Emissiearme stalsystemen

Het beperken van de uitstoot en verwaard van reststromen is een belangrijk onderdeel van de modernisering van het bedrijfsmodel.

Bodemdalingsgevoelig buitengebied

- Hier heeft de groeiende stad ook direct belang bij een aantrekkelijk en doorwaadbaar stedelijk uitloopgebied, het zou daarom denkbaar zijn om investeringen vanuit (gebiedsontwikkeling in) de stad te organiseren in ruimtelijke processen waarbij ook gemeenten buiten het Groene Hart meegenomen worden.

Inzet van instrumenten

Het gaat hier om stedelijke uitloopgebieden met recreatiedruk én bodemdaling, zoals rond Rotterdam, Amsterdam, Gouda en Woerden. Deze gebieden hebben een unieke dynamiek: ze liggen onder druk van bodemdalingsproblematiek, maar bieden tegelijkertijd kansen door hun nabijheid tot stedelijke recreatievraag. De transitie van landbouw hier vraagt om slimme koppelingen tussen landbouw, recreatie, natuur en stedelijke gebiedsontwikkeling.

Mogelijk geschikte opties voor de inzet van overheidsinstrumenten zijn:

- Gebiedsgerichte beleidsinstrumenten: Gemeenten en provincies kunnen samen met stedelijke partners stedelijke uitloopvisies ontwikkelen met aandacht voor recreatief medegebruik, landschapskwaliteit en landbouwtransitie. Met ruimtelijke investeringsagenda's (NOVEX-gebieden of MIRT-verkenningen) kunnen stedelijke investeringen ten goede komen aan het omliggende landschap. Versterking van het groenblauw raamwerk als landschappelijke structuur die recreatie, natuur en extensieve landbouw verbinden.
- Financiële instrumenten: stimuleer verbreding met boerderijwinkels, horeca, educatie, zorglandbouw en kleinschalige verblijfsrecreatie. Stimuleer via ANLb en provinciale fondsen gericht biodiversiteit en waterkwaliteit. Zet in op stedelijke cofinanciering, bijvoorbeeld via gebiedsontwikkelingsfondsen of klimaatadaptatiebudgetten van steden, gericht op het verbeteren van de kwaliteit van het uitloopgebied van de stedelijke groen-blauwe infrastructuur.
- Governance en samenwerking: Stimuleer stadslandbouwallianties als samenwerkingsvorm tussen stedelijke partijen, boeren, recreatieondernemers en natuurorganisaties. Stimuleer ook gebiedscoöperaties, waar boeren gezamenlijk recreatie en natuurbeheer ontwikkelen, ondersteund door stedelijke en regionale overheden. Faciliteer kavelruil en functieverandering om extensieve landbouw en recreatie te concentreren in geschikte zones.
- Kennis- en innovatie-instrumenten: Richt pilots in voor multifunctionele landbouw met recreatie, natuurbeheer en bodemherstel. Monitor bodem, water en recreatiedruk ten behoeve van adaptieve sturing en evaluatie van maatregelen. Doe onderzoek naar verdienmodellen in uitloopgebieden via lectoraten van HBO-instellingen binnen of om het Groene Hart en betrek regionale kennisnetwerken daarbij.
- Communicatie en educatie: Maak verhalen van het landschap en verspreid deze via routes, apps, erfgoedprojecten en educatieprogramma's. Zorg voor stedelijke betrokkenheid daarbij via participatieprojecten, stadslandbouwinitiatieven en recreatieve campagnes.

Ruimtelijk beeld

Hier ligt voor de landbouw de nadruk op natuurinclusiviteit en recreatie. Daarbij is dit trouwens vaak al het geval, zoals in de regiopoorten rond Amsterdam. Het gebied dat ontstaat is nog steeds een veenweidegebied met veehouderij, maar extensiever en met eens stevigere groenblauwe dooradering.

Natuurontwikkeling

Ruimte voor laagveen natuurtypen en biomassateelten met 'laadvermogen' voor recreanten

Nieuwe teelten

Experimentele nieuwe teelten kunnen grootschalig uitgerold worden in bodemdalinggevoelige gebieden waar beperkte natuurclaims liggen.

Agrarische reststromen verwaarden

Dit perspectief kent veel agrarische reststromen die verwaard kunnen worden om regionaal kringlopen te sluiten.

CSA-boerderijen

Waar stedelingen een groente- of oogst abonnement af kunnen sluiten.

Lokale verwerking producten

Verwerking en verkoop producten (kaas, chips, etc) die op het bedrijf produceerd zijn.

Bodemdalingsgevoelig stedelijk uitloopgebied

4.5 Gebieden met stapeling van opgaven, nabij kwetsbare natuur

Gebieden rond natuur met o.a. bodemdaling en mestopgave, zoals de omgeving van de Nieuwkoopse Plassen en de Vechtstreek. Hier is zowel peilverhoging als vermindering van stikstofuitstoot een grote opgave. De veranderdruk is daarom erg groot, transformatie richting natuurinclusief en extensivering van de landbouw is voor de hand liggend. Verdienvermogen komt vanuit natuurbeheer maar ook vanuit recreatie.

- Hier alleen verdienmodellen bevorderen die bijdragen aan extensivering en geen desinvestering zijn op termijn.
- Recreatief verdienvermogen zit vooral in dagrecreatie en verblijfsrecreatie, minder in stedelijke uitloopgebieden.
- Sterk inzetten op natuurinclusief en extensivering.

Inzet van instrumenten

Het gaat hier om een gebiedstype met een hoge veranderdruk door de combinatie van bodemdaling, stikstofopgave en nabijheid van waardevolle natuur. In deze gebieden is een transitie naar natuurinclusieve en extensieve landbouw niet alleen wenselijk, maar noodzakelijk. De nadruk van de inzet van instrumenten moet daarom liggen op het omschakelen op lange termijn naar duurzaamheid en op het vermijden van desinvesteringen.

Mogelijk geschikte opties voor de inzet van overheidsinstrumenten zijn:

- Gebiedsgerichte beleidsinstrumenten: Zet in op gebiedsgerichte transitie via provinciale programma's landelijk gebied, met focus op stikstofreductie, peilverhoging en natuurherstel. Stuur via omgevingsplannen met ruimtelijke zonering op functiedifferentiatie: zones voor natuurinclusieve landbouw, recreatie, en natuurontwikkeling. Benut het groenblauw raamwerk voor versterking van landschappelijke structuren rond natuurgebieden, met ruimte voor extensieve landbouw en recreatie.
- Financiële instrumenten: Zet subsidies in voor natuurinclusieve landbouw. Het gaat dan om ANLb, bij voorkeur (na 2028) inclusief financiering voor biodiversiteit, waterkwaliteit en bodemherstel. Anders via aanvullende provinciale regelingen. Meer specifiek: sluit langjarige contracten voor agrarisch natuurbeheer (aanpassing van het huidige Subsidiestelsel Natuur en Landschap. Combineer dit met stimuleringsregelingen voor recreatief medegebruik ten behoeve van bevorderen van dagrecreatie (boerderijwinkels, picknickplekken, educatie) en kleinschalige verblijfsrecreatie (B&B, natuurcampings). Zet een stop op subsidies voor intensiveringsmaatregelen zoals mestvergisters of infiltratiesystemen die niet passen bij de gewenste transitie.
- Governance en samenwerking: Stimuleer samenwerking tussen boeren, natuurorganisaties, recreatieondernemers en overheden met bijvoorbeeld gebiedscoalities gericht op integrale gebiedsontwikkeling. Faciliteer kavelruil en functieverandering om extensieve landbouw en natuurbeheer te concentreren in geschikte zones. Bevorder landschapscoöperaties voor de uitvoering van gezamenlijk natuurbeheer en de ontwikkeling van recreatie en ondersteun dit als gemeenten en provincies.
- Kennis- en innovatie-instrumenten: Steun demonstratiebedrijven en richt pilots in voor natuurinclusieve bedrijfsvoering, recreatief medegebruik en peilgestuurde landbouw. Monitor stikstofemissies, water en bodem ten behoeve van adaptieve sturing en evaluatie van maatregelen. Onderzoek gericht mogelijkheden voor naar verdienmodellen voor de combinatie van extensieve landbouw, natuurbeheer en recreatie.
- Communicatie en educatie: Maak verhalen van omschakeling waarin boeren als natuurbeheerders en landschapsdragers centraal staan en verspreid deze via routes, apps, boerderijeducatie en samenwerking met scholen en bezoekerscentra.

Natte teelten

In bodemdalinggevoelige gebieden kan cranberryteelt met natuurontwikkeling worden gecombineerd

Natuurontwikkeling

Met nadruk op weidevogels en natte natuur

Holistische begrazing

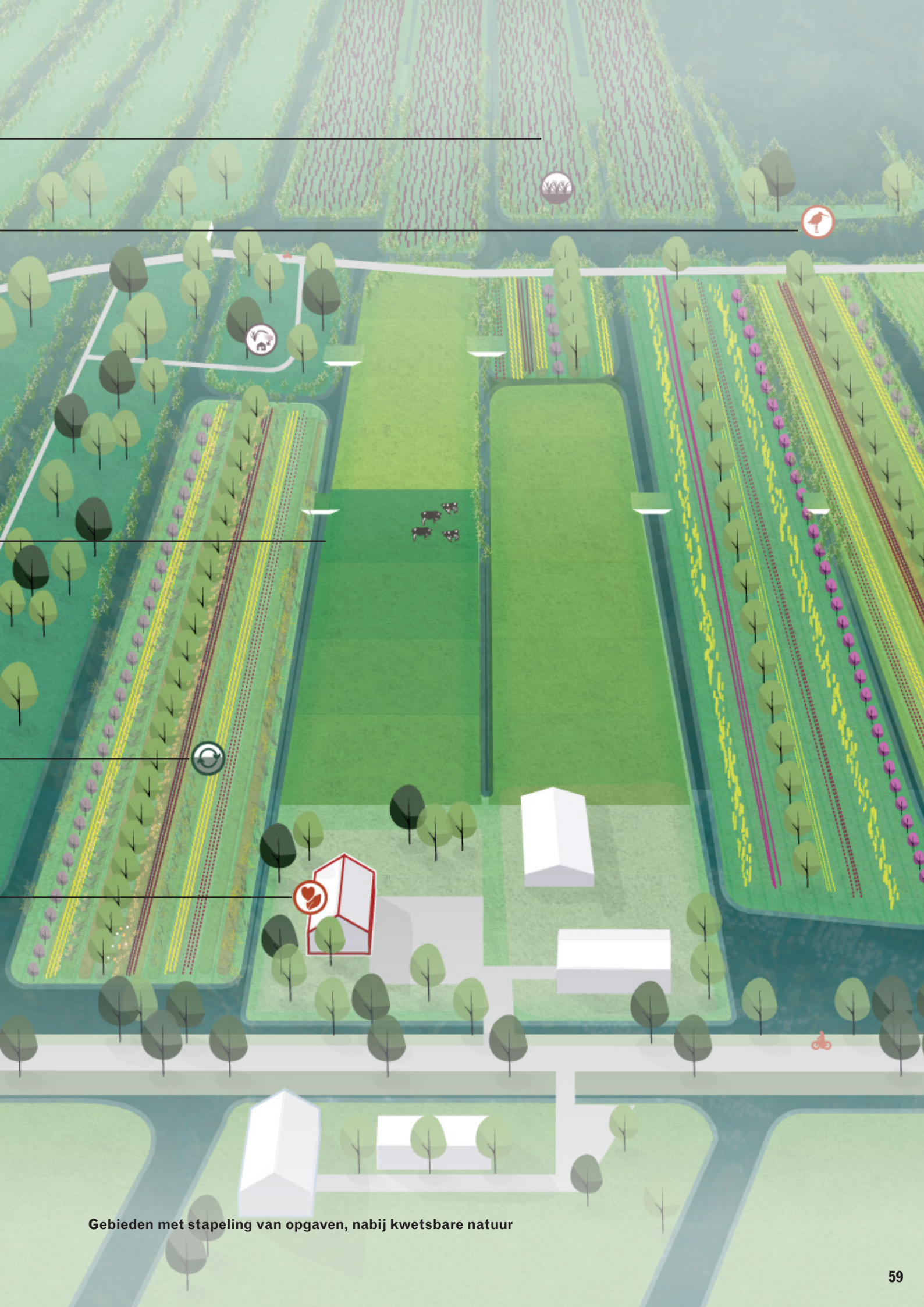
Met nadruk op herstel van het bodem- en watersysteem

Regeneratieve landbouw

Met nadruk op herstel van het bodem- en watersysteem

Kleinschalige recreatieve activiteiten

Op en nabij het erf.

Gebieden met stapeling van opgaven, nabij kwetsbare natuur

COLOFON

Dit rapport is tot stand gekomen in opdracht van het ministerie van VRO en het coördinatiebureau Groene Hart.

Beeldmateriaal uit dit boekwerk graag gebruiken, maar wel met bronvermelding. De beelden en teksten zijn gemaakt door FABRICations in samenwerking met ORG-ID. FABRICations heeft getracht de gebruikte bronnen zorgvuldig te vermelden en auteursrechten te respecteren. Mocht in dit document iets niet juist zijn vermeld, dan kunt u dat ons laten weten, zodat alsnog de juiste bronvermelding kan worden opgenomen.

FABRICations.

Tussen de bogen 18
1013JB, Amsterdam

Tel +31 (0)20 528 9484
Mail info@fabrications.nl
Web www.fabrications.nl

ORG-ID

ORGANISATIE & BELEIDSONTWIKKELING

Nijverheidsweg 16A
3534 AM Utrecht

Tel +31 (0)30 2992084
Mail info@org-id.org
Web www.org-id.eu

DEN HAAG

ROTTERDAM

Maas

Hollands